

«APORTAR VARA» Reflexions sobre la pràctica senyorial a la Mallorca de finals del S. XVII.

MARGALIDA BERNAT I ROCA
JAUME SERRA I BARCELO

Introducció.

Malgrat la polèmica encetada sobre la naturalesa de la societat mallorquina derivada de la colonització catalana, sembla haver-hi un cert consens en què el procés de senyorialització illenc va tenir el seu cimal en el S. XVII¹. No es tracta tant de la concessió de títols a certs cavallers, com de la consolidació d'una classe dirigent clarament delimitada en el sí d'una societat estamental i amb unes arrels econòmiques fonamentalment agràries². En el conjunt d'instruments utilitzats per l'aristocràcia illenca, el control sobre àmplies àrees de producció agrària va ésser fonamental. No es tractava sols d'un domini directe o una explotació personalitzada, sinó d'un control territorial més o manco subtil sobre l'espai, la gent i la producció. És en aquest context que cobren rellevància les *cavalleries* com a estructures d'organització senyorial. Malauradament, es coneix encara molt poc sobre el seu origen, organització i evolució.

Des dels estudis de J. Oleza y de España³ a la darrera síntesi de P. de Montaner⁴ s'ha avançat en el seu coneixement, emperò encara calen estudis puntuals que permetin

¹ La bibliografia sobre aquest aspecte és molt abundant. Sols a tall d'exemple, cal assenyalar com a fites cabdals les obres de:
Álvaro SANTAMARIA: "Entorno a la evolución del modelo de sociedad en el Reino de Mallorca. Siglos XIII-XVIII" *Estudios Baleàrics*, 3, 1981, 3-200.

Jaume PORTELLA: "La consolidación del feudalismo". *Historia de los Pueblos de España/II*. Barcelona, 1984, 131-145.

² Pedro DE MONTANER: "La estructura del Brazo Noble mallorquín bajo los Austrias" *Estudios Baleàrics*, 27, 1988, 3-38.

³ Jaime DE OLEZA Y DE ESPAÑA: "Caballerías de Mallorca. Caballería de Mahuja (vulgarmente de Santa María del Camí)" *BSAL.*, XXXII, 1929, 274-277.
Caballerías de Mallorca. Caballería La Galera (antiguament Lombar)" *BSAL.*, XXXII, 1929, 297-299.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Canet" *BSAL.*, XXXII, 1929, 316-318.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Son Sanjuan (antiguamente Imalasen)" *BSAL.*, XXXII, 1929, 347-348.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Vernisa". *BSAL.*, XXXII, 1930, 370-371.

"Caballerías de Mallorca: Caballería de Adzon y Adzona (vulgarmente Son Paretó)" *BSAL.*, XXIII, 1931, 19-21.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Santa Margarita y de Ero" *BSAL.*, XXIII, 1931, 43-48.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de los Llulls (antiguamente de Burguets)" *BSAL.*, XXIII, 1931, 60-61.

"Caballerías de Mallorca. Caballería del Monasterio de San Feliu de Guixols. *BSAL.*, XXIII, 1931, 90.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Mometa". *BSAL.*, XXIII, 1931, 105-106.

"Caballerías de Mallorca. Caballerías del Obispo y Cabildo de Gerona" *BSAL.*, XXIII, 1931, 131-134.

esbrinar aspectes en conflicte. És cert que la primera denominació de cavalleria que apareix en el repartiment, i a la documentació que d'ell es derivà, sembla referir-se més a una unitat administrativa relacionada amb la colonització feudal que no amb l'estructuració senyorial del territori⁵. Tant se val, a Catalunya sembla que el procés s'inicià de manera semblant i acabà per denominar territoris senyorials amb unes característiques paralel·les a Mallorca.⁶

El fet de què algunes cavalleries rebessin denominacions específiques com la de *honor*⁷ o *baronia*⁸ es d'antic és ben demostratiu de com aviat es produí aquesta variació de significat. Igualment, s'ha de tenir en compte que ràpidament algunes d'aquestes cavalleries assoliren drets jurisdiccionals clarament diferenciats.⁹ Diverses vegades s'ha insinuat que la *Carta de Franqueses* sols era aplicable a la porció reial. Així semblen confirmar-ho esdeveniments com les concessions de jurisdicció a Bunyola,¹⁰ els Pariatges de Felanitx¹¹ o Andratx,¹² o la documentació ja abundant sobre Sant Martí d'Alanzell¹³.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Ariany" *BSAL.*, XXXIII, 1931, 183-184.

"Caballerías de Mallorca. Caballerías de la Orden de San Juan" *B.S.A.L.* XXXIII, 1931, 217-223.

"Caballerías de Mallorca. Caballerías de Moss. Guillem de Puigdorfilà (Masnou, Bàñols y Beuyr)". *BSAL.*, XXXIII, 1931, 277-285.

"Caballerías de Mallorca. Caballerías de Lloseta y Ayamans" *BSAL.*, XXIX, 1945, 274-272.

"Caballerías de Mallorca. Caballería del Palmer" *BSAL.*, XXIX, 1945, 277-280.

"Caballerías de Mallorca. Baronia del Conde de Ampurias" *BSAL.*, XXIX, 1945, 349-358.

"Caballerías de Mallorca. El Reguer antes Beniari" *BSAL.*, XXIX, 1946, 751-755

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Tancar" *BSAL.*, XXIX, 1946, 755-757.

"Caballerías de Mallorca. Los Monjos (antiguamente Benimohab)" *BSAL.*, XXX, 1947, 61-66.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Orient" *BSAL.*, XXX, 1947, 66-69.

"Caballerías de Mallorca. Na Bausana" *BSAL.*, XXX, 1948, 307-310.

"Caballerías de Mallorca. De Tanca" *BSAL.*, XXX, 1949, 427-431.

"Caballerías de Mallorca. Caballería de Gaubert Roig" *BSAL.*, XXX, 1949, 431-433.

"Caballerías de Mallorca. de Estallenchs" *BSAL.*, XXX, 1950, 498-499.

"Caballerías de Mallorca. Gotens o Gotners" *BSAL.*, XXX, 1950, 500-501.

4 Pedro DE MONTANER: "Les cavalleries mallorquines. (Segles XIII-XVIII)". *Terra, Treball i Propietat. Classes agràries i Règim Senyorial als Països Catalans*. Barcelona, 1986, 42-65.

5 Jean BISSON: "Notes statistique sur le Repartiment de Majorque 1232" *BSAL.*, XXXIII, 1968, 52; 54-55 i 58.

A. SANTAMARIA: "Entomo a la evolución ...", 47-70.

6 Pierre BONNASSIE: *Catalunya mil anys enrerall* - Barcelona, 1979, especialment 179-222.

7 Segons el *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 6, a la seva tercera acepció, «honor» correspon a «renda vitalícia que el senyor concedia al vassall damunt una possessió» o bé la pròpia «possessió que es té en arrendament vitalici». Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO VAQUER *Historia de Muro* II, Mallorca, 1989, 163-285, documenten pel S. XIII abundants notícies sobre aquest significat. De totes maneres aquest varià aviat. Segons Aina LE-SENNE (*Canamun i Canavall* Palma de Mallorca, 1981, 40), ja el 10 de maig de 1244, el rei donà llicència als cavallers per adquirir «honors» (és a dir cavalleries o béns de reialenc) fins al valor de 500 auris o morabatins. Jesús LALINDE ABADIA (*Derecho Histórico Español* - Barcelona, 1974, 235) indica com els «honors» s'encomanaven a persones de confiança del rei, les quals ostentaven genèricament el títol de «potestats» i que, per regla general, tenien el títol honorífic de «comtes».

8 MUNTANER: "Les cavalleries mallorquines...", 46. De totes maneres el terme baronia ja estava ben consolidat a 1344, tota vegada que a una mostra de cavalls armats d'aquest any es fa la diferenciació entre baronies antigues i les cavalleries creades pel rei Sanxo. Entre les primeres hi havia la cavalleria d'Alaró en mans de Berenguer de Sant Joan, la de Lloseta en mans de Guillem de Togores, la de Beniari en mans de Berenguer de Tornamira, la de Santa Maria del Camí en mans de Pere Torrella, la Honor de la Galea d'Alamany de Sadoa, Orient en mans d'Asalt de Galiana,... entre les segones hi figura per exemple la de Canet en mans de Pere Desbachs. VICH / MUNTANER *Documenta Regni Majoricarum, Plama, 1945, 193-195*, Doc. 205.

9 Plàcid PÉREZ I PASTOR: "El feu de Guillem de Torrella i la cavalleria de Guillem Sacosta" *BSAL.*, 50, 1994, 66-96.

10 VICH / MUNTANER *Documenta ...*, 144-147: Doc. 130.
Per a una parcial interpretació d'aquesta concessió es pot veure:

A. SANTAMARIA: *En torno a la evolución ...*,

11 Pere XAMENA / Ramon ROSSELLO *Història de Felanitx I*, Mallorca, 1976, 92-96.

Igualment, altres fets encara poc coneguts de resistència antisenyorial molt primerenca¹⁴ són indicatius de què l'assoliment de diferents graus de jurisdiccionalitat per part dels detentadors de cavalleries va esser una tàctica iniciada poc temps després de la conquesta¹⁵. La concessió de la jurisdicció alta i baixa, i del mer i mitx imperi durant el segle XVII, en conseqüència, no serà un fet excepcional sinó una fita més en el procés de consolidació dels estaments privilegiats de la societat illenca¹⁶.

En principi, els esdeveniments del S. XVII mallorquí no tenen res a veure amb el fenomen de la segona servitud de l'Europa central i oriental¹⁷. En el cas mallorquí, no es tracta de fets excepcionals i aïllats del seu context geogràfic, polític i històric. Existeixen prou paral·lels tant a la Corona d'Aragó com a la de Castella¹⁸ com per parlar d'excepcionalitat¹⁹.

Bona part dels conflictes que encara es donen a Mallorca en el tema de les cavalleries rauen en la confusió entre *cavalleria* i *possessió*²⁰. Habitualment, però amb notòries excepcions, la cavalleria rebia el nom de la possessió més rellevant del continuum senyorial²¹. La tendència era la de què el propietari de la cavalleria acumulàs el domini útil i el domini directe, especialment si es podien incloure nuclis urbans o periurbans. A hores d'ara, sols es comencen a esbrinar els processos dels quals es va valer

12 Juan B. ENSEÑAT Y PUJOL *Historia de la Baronía de los Señores Obispos de Barcelona en Mallorca*, Palma, 1919, 119-130. No són aquest els únics pariatges de l'antic Regne de Mallorca. Cal citar, a més, el de Menorca (Juan RAMIS Y RAMIS *Extracto del arreglo llamado el Pariatje del rey Don Jaime III de Mallorca sobre la Pabordia y rectorías de Menorca* - Ciutadella, 1990) i el signat a 1315 entre el rei Sanxo i el bisbe i capítol de La Seu sobre la jurisdicció civil i criminal de la porció temporal (VICH / MUNTANER *Documenta* ..., 117-120: Doc. 106).

13 Sobre Sant Martí d'Alanzell existeixen nombroses publicacions i és, segurament, l'exemple més ben conegut. Es pot veure:

Aina LE-SENNE/Pere DE MONTANER: "Documentació medieval sobre la honor de Sant Martí", *Fontes Rerum Balearium*, II, 1978, 347-356. Aina LE-SENNE: *Canamunt i Canavall*, Palma de Mallorca, 1981, 45-49.

Joan F. LOPEZ BONET: "Sant Martí d'Alanzell devers 1400. Contribució a l'estudi evolutiu d'un domini senyorial mallorquí", *Mayúrqa*, 20, 1981/1984, 223-232.

A. SANTAMARIA: "En tomó a la evolució ...", 41-46.

14 Els primers indicis es donen a partir de 1286, quan els forans es dirigiren a l'infant En Jaume per protestar dels abusos de l'Orde del Temple i de determinats cavallers a causa de les pastures i servituds d'aigües (Veure: Mateo ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollensal* - Pollença, 1995). D'altra banda, el governador hagué d'enviar, a 1333, una força armada a Sòller per evitar que Francesc Font s'apoderàs de la jurisdicció de la vila havent plantat a tal efecte un cadafal en el centre de la població per atemorir els veïnats. Pablo CATEURA BENASSER: "Mallorca y la política patrimonial de la monarquía (S. XIII y la primera mitad del S. XIV)". *Estudios Baleàrics*, 6, 1982, 84.

15 El primer llistat de prestacions de cavalls armats data de 1332 (José RAMIS DE AYREFLOR: "Estament militar i prohoms ab honors de cavallers de Mallorca de mitjan S. XIV (1332-1362)", *BSAL*., XXVI, 1935, 3-9). Segons Pere DE MONTANER: *Les cavalleries de Mallorca* ..., 46, el concepte de cavalleria com a mesura de superfície va esser abandonat poc temps després del repartiment.

Jaume PORTELLA I COMÉS: "Les baronies i cavalleries de Mallorca dels S. XIII i XIV. In feudum ad consuetudinem Barchinona", *Afers*, 18, 1994, 427-442.

16 A. SANTAMARIA: "Entomo a la evolució ...", 101-114.

17 S.D. SKAZKIN et alii: *La segunda servidumbre en Europa central y oriental*. - Madrid, 1980.

18 Marie-Claude GERBET: *La noblesse dans la Royaume de Castille. Étude sur ses structures sociales en Estramadure de 1454 a 1516*. - Paris, s.a.

19 Peter KRIEDTE: *Feudalismo tardío y capitalismo mercantil* - Barcelona, 1982.

20 Aina LE-SENNE: *Canamunt i Canavall*, 38-41.

21 Pere DE MONTANER: "Les cavalleries mallorquines ...", 46-48. Segons aquest autor, quan es contempla la cavalleria com a territori s'han de tenir en compte dos nivells: com a demarcació concreta, és a dir, amb un límits determinables; o bé, dispersa, cas en el que la territorialitat era més difusa. Tot i això, també en el cas de les cavalleries disperses, es tendia a identificar-les amb la seva part principal. Tal és el cas del marquesat d'Ariany, on la cavalleria s'identifica amb el seu nucli principal i la zona aïllada com a una simple dependència.

l'aristocràcia per aconseguir aquesta acumulació²². L'aprofitament de l'endeutament pagés, la revalorització de drets endarrerits o l'augment unilateral d'alguns d'ells i, fins i tot, l'acumulació per compra són processos prou indicatius a partir del final de Les Germanies.

Sols quan existia un control ben definit sobre un determinat territori s'intentava consolidar els drets senyorials²³. Al llarg dels S. XVI i XVII, les tàctiques més notòries consistiren en estendre la jurisdicció senyorial sobre determinades viles o, fins i tot, la creació de nuclis urbans en terres senyorials. Emperò, aquests cimals, que sovint provocaren moviments i revoltes antisenyorials, no poden fer perdre de vista altres casos que, per no influir directament sobre nuclis urbans, no deixaren de tenir una trajectòria molt similar.

La font documental.

El document que aquí és presenta és ben il·lustratiu del que suposava a finals del S. XVII la jurisdicció senyorial a la cavalleria de Canet (veure l'apèndix). Té l'avantatge de què es tracta d'un conjunt de testimonis d'habitadors fixos o temporals de la cavalleria. Lògicament, no es poden considerar imparcials, tota vegada que varen ésser presentats pels detentadors de la cavalleria en el decurs d'un litigi amb el Monestir de La Real sobre la jurisdicció de les aigües de la Síquia den Baster²⁴. És indubtable que els testimonis estaren dirigits a demostrar com els detentadors de la cavalleria exercien una àmplia sobirania sobre les terres senyorials i tot allò que n'estàs lligat. Malgrat tot, i si bé cal posar en entredit algunes de les afirmacions testimonials, s'aporten rellevants notícies clarificadorres sobre aspectes poc coneguts de la pràctica de la jurisdicció senyorial a Mallorca.

El document no porta data, però per notícies indirectes dels testimonis es pot inferir un procés d'elaboració entorn de 1720. En conseqüència, les referències més antigues cal situar-les cap a 1680. Tot i això, el gruix d'informació es datable del període 1700-1715. Aquest fet és important, tota vegada que s'emmarca en el context de la Guerra de Successió, a la qual hi participà directament i activament la família del detentador de la cavalleria. De fet, moltes de les notícies que es donen no són explicables sense tenir en compte aquest context. Fins i tot, sembla que en un moment es va sostreure el control de la cavalleria del seu detentador, però aquest fet no implicà que la jurisdicció senyorial passàs a la reial²⁵.

²² Gabriel JOVER AVELLÀ: "Una crisi de la renda feudal?." *Estudis d'Història Econòmica*, 1992.1, 31-56.

Antònia MOREY TOUS: "El patrimoni Vivot: Alguns suggeriments sobre la seva formació". *Estudis d'Història Econòmica*, 1992.1, 97-121.

²³ Pere DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell". *BSAL*, 45, 1989, 299-315. Segons aquest autor, no hi ha dubte que tots els privilegis dels que gaudia el senyor d'una cavalleria eren inherents al territori i, per tant, no s'alteraven amb el canvi de propietaris. Aquest fet va quedar consoliadat pel cas de Sant Martí d'Alanzell a 1338, quan el rei disposà que el feu formàs una unitat jurisdiccional y que cada vegada que hi hagués canvi de senyor es procedís a *fer homenatge e sacrament de feultat*. Aquesta pràctica arribà al punt extrem amb el marquesat de Bellpuig, en el que el marquès detentava els delmes i primícies de la parròquia i que quan el marquès entrava a reunions de la comunitat parroquial se l'anuciava com a «senyor rector».

²⁴ Margalida BERNAT I ROCA / Jaume SERRA I BARCELO: *Sine enganno: Aigua i poder a la Síquia den Baster* (inèdit).

²⁵ Entre altres coses, això es pot deduir del testimoni de Joan Llinas, de 40 anys, que relata un fet succeït cap a 1705, pel qual sembla que va ésser l'oficial d'Esporles qui nomenà Batle de Canet a Mateu Pieres. Aquesta intervenció ve confirmada pel testimoni de Mateu Pieres, d'Esporles, de 55 anys (fill de l'anterior?) que declara l'existència d'una lletra de la Reial Audiència publicant Mateu Pieres com a Batle de Canet i de la qual se'n feren còpies per a la Cúria d'Esporles i la de Canet.

Hipòtesis sobre l'abast de la jurisdicció senyorial a Mallorca.

En el context de la polèmica sobre la naturalesa de la societat mallorquina derivada de la colonització catalana, el tema de les jurisdiccions senyorials resta encara per veure²⁶. Aquest fet és tant i més lògic si es té en compte que, tradicionalment, s'ha parlat d'una estructura afeudal de la societat mallorquina posterior a 1229. Deixant de banda postures ideològiques més o manco oposades a aquesta posició, el fet sols és explicable per una reducció simplista del problema. Si a Mallorca no existia feudalisme i el règim senyorial era atenuat, l'estudi de les jurisdiccions senyorials era innecessari i una pèrdua de temps²⁷, ja que, al cap i a la fi, sols s'aconseguïren documentar excepcions a la norma sense poder establir una pauta de continuïtat.²⁸

Cal no separar aquest plantejament teòric de determinades ideologies clarament resseguibles que van des del tradicionalisme a l'anticatalanisme.²⁹ Avui per avui, la comparació de la societat illenca amb una suposada estructura feudal del Principat és un plantejament gairebé indiscutit. Emperò, aquesta postura denota un desconeixement del propi procés colonitzador del Principat i de l'evolució social i política d'aquelles terres considerades com a una estructura unitària i centralitzada en un clar anacronisme històric.

La manca d'estudis, per tant, sols permet que qualsevol intent d'apropament s'hagi de realitzar encara a tall d'hipòtesi. Així, per exemple, cal distingir clarament entre el concepte de *cavalleria-mòdul* com unitat territorial en el procés de repartiment de la *cavalleria-territori* com a unitat jurisdiccional. Queda clar que s'està parlant d'unitats jurisdiccionals i no territorials. Sols des d'aquest punt de vista és comprensible la manca d'unitat física de les *cavalleries-territori* o l'existència de prestacions de cavalls armats.³⁰ que no estaven cimentades sobre un determinat espai físic.³¹ Lògicament, la *cavalleria-jurisdicció* deriva de la *cavalleria-mòdul*, però no tenen perquè coincidir. La cavalleria entesa com a unitat jurisdiccional té les seves arrels en el repartiment, però sols

²⁶ De fet, sols existeix un primer apropament d'Aina LE-SENNE: *Canamunt i Canavall*, 21-70 complementat per P. DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía ...".

²⁷ Ricard SOTO Y COMPANYY: *L'ordenació de l'espai i les relacions socials a Mallorca en el S. XIII (1229-1301)*. Tesi doctoral. Departament de les Societats Pre-capitalistes. Facultat de Lletres. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 1991.

²⁸ Jaume SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers a la Mallorca del Barroc*. Tesi Doctoral. Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts de l'U.I.B. Palma de Mallorca, 1995, 49-58.

²⁹ Antoni MAS I FORNÉS: "Com és que interessa que segons quins pobles desapareguin de la Història (o que, almanco, no hi compareguin gaire)". *Lluc*, 774, 1993, 3-14.

Gabriel ENSENYAT I PUJOL: "La nostra Història més manipulada que mai (I)", *Lluc*, 778, 1994, 31-

36.

Gabriel ENSENYAT I PUJOL: "La nostra Història més manipulada que mai (II)", *Lluc*, 779, 1994, 3-

11.

³⁰ De fet, segons disposició de 25 de novembre de 1478, era inherent als qui tenguessin feus o cavalleries l'aportació de cavalls armats. JOSÉ M^o QUADRADO: *Privilegios y franquicias de Mallorca, cédulas, capítulos, estatutos, órdenes y pragmáticas otorgados por los Reyes de Mallorca, de Aragón y de España desde el S. XIII hasta fin del XVII y triplemente catalogados por orden de registros, datos y materias con un apéndice de Bulas Pontificias*. Palma de Mallorca, 1894, 80.

³¹ Pere DE MONTANER: "Les cavalleries mallorquines ...", 44-45. De fet, No es tracta de veritables cavalleries, sinó de l'obligació de servir amb cavalls armats per motiu de censos sobre la Reial Procuració. Emperò, fins i tot en aquest cas, que no estan vinculats a un territori, alguna vegada s'especifica que el cavall armat correspon a una finca determinada. Aquesta denominació, lògicament, correspon a la localització origen del cens, però això no implica que la terra sigui una cavalleria territorial.

Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro/III*, Mallorca, 1990, 273. A un document de 1452 es fa constar que un quart de cavall armat era equivalent a un home a peu.

l'evolució posterior, en la qual hi jugarà un paper cabdal una concessió reial, «*ad consuetudine de Barchinona*», és capaç d'explicar l'evolució d'algunes d'elles.³²

Aquest fet provoca una altre fenomen que, tradicionalment, s'ha intentat presentar com una prova més de la dèbil estructura senyorial de l'illa. La circumstància de què la cavalleria existeixi de manera independent de la persona que la detenta. Sols partint d'aquest punt es pot entendre que aquestes institucions es puguin vendre, llogar, permutar, ... com si d'una altra possessió es tractàs.³³

D'aquesta manera, s'entén que les diferents cavalleries tengueren un ritme diferent d'evolució, emperò totes dirigides cap a objectius semblants. En resum, aquest objectius es podrien sintetitzar en l'assoliment del mar i mixt imperi, jurisdicció alta i baixa, i incloure nuclis urbans dins dels territoris senyorials. Lògicament, sols una minoria de cavallers aconseguiren aquests objectius i, fins i tot, amb dates tan llunyanes com el S. XVIII.

Al cap davall de tot aquest procés hi ha un problema que sols s'explica si es trascendeixen els paràmetres economicistes. Del que es tracta és d'exercir el poder i la sobirania sobre un determinat territori i capes cada vegada més àmplies de població. Lògicament, el control econòmic és cabdal, però es pot sacrificar a altres elements que permetin un poder més immediat i directe. En aquest aspecte, cal suposar que la implantació de les primeres viles de planificació reial, tot i que moltes d'elles s'edificaren en terres senyorials, degué ésser un cop fort per a la naixent cavalleria illenca. Existeixen notícies documentals de com les grans possessions es veren despoblades d'emfiteutes i esclaus per anar a poblar viles,³⁴ així com de vertaders moviments de resistència per deixar-se tancar a nuclis defensius.³⁵

Aquest tema planteja un nou element d'anàlisi del qual encara es tenen pocs components. Es tracta de la caracterització jurídica dels habitants de les cavalleries. Tota vegada que un dels arguments sovint tret a rolló és el de l'absència de servitud de la gleba o de remenses, oblidant que aquesta formalitat legal, a Catalunya, s'assolí plenament amb posterioritat a la conquesta de Mallorca. Ara bé, la simple existència d'una estructura jurídica no invalida la seva pràctica habitual. Existeixen nombrosos indicis documentals pels S. XIII i XIV que demostren una situació jurídica clarament diferenciada entre habitants de la porció reial i de cavalleries. Aquesta diferenciació no implica que de iure s'execissin *mals usos* il·legals. Emperò, el costum d'origen era massa arrelat per llevar-lo de socarrel. Tal passa amb drets com el de la guerra privada o el de *host e cavalgada*³⁶

³² J. PORTELLA: "Les baronies i cavalleries de Mallorca dels S. XIII i XIV. ...", 427-442.

³³ Pere DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía ...", 299-315.

³⁴ Pau MORA / Lorenzo ANDRINAL: *Diplomataril*, 419-428: Doc. 157. En el document de cancanvi entre l'abat Pere, de La Real, i els procuradors reials Guillem de Coma i Gregori Sallmabé, datat el 4 de setembre de 1309, es feia notar que el monestir de La Real, a canvi d'alguns molins a la Siquia den Baster i a la de la Font de la Vila, entregava l'alqueria Benimahap a Porreres, la qual s'estava despoblant a causa de la fundació de la vila de Porreres i del «*defectum servorum laboracium eiusdem alcareae necessariorum, et propter caristiam christianorum, qui similiter necessarii sunt, quolibet anno, culturae seu laborationi praedictae, expocente et etiam requirente republica ratione poble seu populationis quam dominus Rex Maioricarum facit et facturus est in dicta parroquia de Porreris propter tuitionem terrae et securitatem locorum vicinorum [...]*».

³⁵ Lorenzo LLITERAS: *Artá en el S. XIV. Capdepera, Son Servera y Sant Llorenç*. Palma de Mallorca, 1972.

³⁶ Gabriel LLOMPART: "Nuevas cartas de los gobernadores Amau d'Erill y Felip de Boyl a Pedro IV el Ceremonioso". *BSAL.*, 47, 89-109. A 1343, els jurats de Mallorca es queixaven davant el governador Erill, el qual estava setjant el castell de Pollença, a causa de què hi feia participar mallorquins i això

taxativament prohibits, però que la corona reconeixia com a drets de facto encara en el S. XVI.³⁷

En molts d'aspectes, i fins el S. XV, s'hauria de considerar que l'espai social i productiu que a altres indrets era ocupat per serfs, a Mallorca era cobert pels esclaus.³⁸ A partir dels conflictes socials, les epidèmies, la instauració de la Inquisició, ... , el paper predominant dels esclaus a certes activitats econòmiques va perdre importància, creant-se un desequilibri en el mercat de treball. El seu lloc va esser paulatinament ocupat per lliures. D'aquesta manera, a Muro, i en el S. XVI, determinats senyors de possessió interpretaven els contractes de treball com si fossin vertaderes servituds.³⁹ S'arribà a tal punt que en unes instruccions que el Sindicat de la Part Forana donà a Bernat Domenech el 20 de desembre de 1601 es feia constar que s'havia de comunicar al rei que *ja may los cavallers y gent principal, que tots son moradors y se fan moradors de la Ciutat, per llurs interessos han obeyt a ningunes pragmatics, lleys, privilegis ni manaments reals dels Serenissims Reys passats, havent hi posades tots les mans continuament des de dos cents anys d'esta part sens faltar. hi ningú en les coses que han tingut respecte a la Consignatio y govern commu y universal del present Regne, abusant de aquelles mostrant se ells ser los senyors absoluts y no subiectes a llei, y lo commu llurs vassals i pitjor dels que u son devent tractar a mal tractar, y pitjor que si los de esta terra fossen moriscos.*⁴⁰ En conseqüència, si no de iure, si de facto en el S. XVII existia una vertadera classe de serfs agraris sotmesos als senyors de grans propietats mitjançant processos d'endeutament o de coerció senyorial.⁴¹

No existeixen estudis sobre la pertinença de grups de població a diferents jurisdiccions. Emperò, les notícies que d'ençà i enllà es van coneixent són sorprenents. Així, a tall d'exemple, a 1430, es va fer una talla a Muro entre tots els habitants de la parròquia. La quantitat de persones que es taxaren va esser aproximadament de 40 de la vila, 45 de fora vila, 60 de la Seu de Girona i 117 de la baronia del comte d'Empúries.⁴² Ja en el S. XVII, els habitants d'algunes baronies gaudiren d'àmplies franquícies fiscals, especialment pel que fa a impostos reial i universals, i, en particular, a les talles que des del S. XV eren molt freqüents. D'aquí el nom de Vilafranca en què es va batetjar el nucli urbà creat dins terres de la cavalleria de Sant Martí d'Alanzell. El 15 de gener de 1666, el rei explicità que a la honor de Sant Martí no s'havia de tributar per talles tal com passava a la cavalleria de Mianes, de l'Orde de Sant Joan, a causa dels privilegis que havien tengut els templers, antics senyors d'ambdós territoris. L'aspecte interessant d'aquest ordenament

«trencave lur franquesa, per la qual són franch de tota host e cavalcada e de tota exacio reial y personal». Emperò, a 1412, el batle de l'Orde de l'Hospital a Pollença afirmava que una de les seves prerrogatives era convocar l'host amb la bandera de l'Orde *«de tant de temps ensa que no hi ha memoria de homens no es en contrari».* Veure:

Mateo ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollensa*, CXXVII-CXXVIII.

37 SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers ...*, 1.323-1.325; Doc. 8.

38 Pere DE MONTANER: "Sobre los siervos temporales en la Mallorca moderna" *Mayûrqa*, 17, 1977/1978, 69-72.

Pere DE MONTANER: "Aspectos de la esclavitud en Mallorca durante la Edad Moderna", *BSAL*, 37, 1979, 289-328.

39 Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*/III, 426. Tot citant un document de l'A.R.M. (A.H. 255, f. 58v, de 9 de juliol de 1513), anoten *«sobre el fet que Gabriel Alomar va llogar per cert temps un criat seu anomenat Antoni a Bernat Fabregues per 10 L.; però aquest ha amenaçat de pegar al criat com si fos captiu perquè com a tal el "comprà", cosa que nega el criat i demana protecció».*

40 Antonio PLANAS ROSSELLO: *El Sindicat de Fora. Corporación representativa de la villas de Mallorca (1315-1834)*- Palma 1995, 404.

41 Pere DE MONTANER: "Les cavalleries mallorquines ...", 64-65.

42 Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*/III, 306.

és que el rei aclaria que aquesta franquesa no pertocava sols als senyors i posseïdors, sinó a tots els fruits, colons i habitants de Sant Martí i Vilafranca, ja que la immunitat era inseparable del propi territori. Igualment, es feia notar que la Universitat i Regne de Mallorca no hi tenia cap dret adquirit.⁴³ Tal volta aquí s'hi hagi de cercar una de les causes del procés de ruralització de la població mallorquina en el S. XVII que, com es sap, es consolidà entorn de grans possessions.

Si es parteix d'aquesta hipòtesi, el panorama es modifica sensiblement. Les suposades excepcions formen una línia de continuïtat tal que s'integra en un procés coherent. I en aquest sentit s'hi han d'incloure multitud de factors que fins ara s'han considerat com a anecdòtics, tals com la concessió de determinades jurisdiccions o la resistència antisenyorial que adoptà diversitat de fórmules d'acord amb cada conjuntura.⁴⁴

Ara per ara, no sembla haver-hi dubte de la naturalesa feudal del procés de colonització.⁴⁵ Com s'ha dit, hi ha prou evidències de què la *Carta de Franquesa* és redactà sols per estar en vigència en terres de reialenc. De fet, algunes concessions de jurisdiccions senyorials de la primera mitat del S. XIV, tal i com les que s'han comentat, posen especial esment en delimitar les potestats senyorials i de la corona. Els habitants de Ciutat, per exemple, eren de jurisdicció reial, no així els de les cavalleries. Aquest fet confirma la hipòtesi primitiva de què el repartiment i les franqueses sols eren d'aplicació a la porció reial. Això, a més a més, vendria confirmat en una data tan tardana com el S. XVII i la creació del nucli urbà de Vilafranca en terres senyorials.

Com fa notar P. de Montaner,⁴⁶ el nom de Vilafranca amaga una complexitat socioeconòmica que sembla contradictòria, però que, de fet, no ho era. La nova vila es va dir franca perquè defugia de la fiscalitat reial molt més pesada en aquells moments que la senyorial.⁴⁷ D'altra banda, i contràriament a altres indrets com les cavalleries dels Formiguera, Vilafranca era una nucli de pau enmig d'un territori dividit en una veritable guerra civil.⁴⁸

No sembla haver-hi dubte que a molts de territoris senyorials no s'aplicaven les franqueses del Regne. Sols amb el temps, i no sense conflictes, els batles senyorials acabarien essent obligats a jurar-les a l'hora de prendre possessió.⁴⁹ Sols la instauració de

⁴³ Pere DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía ...", 313.

⁴⁴ Jaume SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers ...*, 49-74.

⁴⁵ Ricard SOTO Y COMPANYY: "Alguns casos de gestió «colonial» feudal a la Mallorca del S. XIII". *Estudi General* 5-6, 1985/1986, 345-369.

⁴⁶ Pere DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía ...", 299-300.

⁴⁷ Aina LI-SENNE: *Canamunt i Canavall*, 44-51.

⁴⁸ Pere DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía ..."

Antoni MAS I FORNÉS: "Una brega de famílies o una brega de pagesos i senyors?. Conflictes antisenyorials a Santa Margalida als segles XVI i XVII" *El Mirall*, 49, 1991, 25-32.

⁴⁹ JOSÉ Mª QUADRADO: *Privilegios y franquicias ...*, 29. Tot citant el Llibre de Privilegis del Regne de Mallorca, en ressenya un datat a Lleida de 20 d'agost de 1251 que indica «*quod omnes bajuli baronorum jurent franquicias Majoricarum*». Malgrat tot, és prou conegut que a principis del segle següent alguns detentadors de baronies es negaven a què els seus batles les jurassin.

Mateo ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollença II*- Pollença, 1995, 27-28. Els prohomes de Polença, a 1302, denunciaren al lloctinent que el comenador i els batles del Temple no volien jurar les franqueses i que les seves pràctiques administratives i judicials eren draconianes. El governador ordenà que fossin jurades i observades pels templers totes les franqueses del Regne. El batle del Temple respongué que ja les havia jurades davant del comenador i que sols a ell havia de donar raó i no al batle reial.

Ibidem, CXXVII-CXXXII. En una polèmica que esclatà a 1412 entre el batle reial de Pollença i el batle senyorial de l'Orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, el primer parlava de forma despectiva

la figura del veguer, amb els conflictes que generà entre els magnats, la tàctica conjunta d'ordenació territorial i la signatura de pariatges, entre altres elements, poden explicar de manera coherent la potenciació de l'autoritat reial arreu del territori.⁵⁰

Conseqüentment, al darrera de tots aquests conflictes s'hi amaga també la vigència dels *Usatges* de Barcelona a Mallorca. Els autors que han defensat una formació afeudal, lògicament l'han negada. És simptomàtica la interpretació que dona J. Ma. Quadrado d'aquest fet. Des del seu punt de vista, els *Usatges* no podien estar de cap manera en vigor a Mallorca, a no esser de manera restringida, ja que el codi del comte Berenguer no podia aplicar-se perquè era vigent en la feudal y ténbrosa sociedad del siglo XI, que apenas se comprende como pudo aclimatarse a sol del XIII en el mercantil emporio de la pujante colonia. I aquí rau la contradicció. Passen de 120 els capítols copiats en el *Llibre dels Privilegis dels Reis de Mallorca de ninguna aplicaci6n en su mayor parte, excepto por lo tocante a composici6n por delitos; y van a6nãdidos varios c6nones de concilios referentes a la "Tregua de Dios"*.⁵¹ La manipulaci6n documental que arribà a fer J. Ma. Quadrado resulta sorprenent. Per reafirmar la seva posici6n, i comentant la segona disposici6n de la composici6n feta entre Jaume II i Pere III el 19 de gener de 1278 (*que en terras de Rossello, Cerdanya, Vallespir e Colliure no correnga altra moneda que la barcelonesa, e que se degan servir las costums e usatjes de Barcelona, mes que en lo Regne de Mallorca e illas adjahents no haja contradicci6n lo expressat en Jaume en fer moneda propia*),⁵² escriu que en los dominios de Rossell6n y Cerda6na, pero no en las islas, rijan los Usatjes de Barcelona y corra la moneda barcelonesa.⁵³

La personalitat de J. Ma. Quadrado obvià la inconsistència del plantejament. Tant sols a la seva pròpia publicaci6n hi ha prou elements contradictòris. En els còdexs per ell estudiats hi ha almanco dues còpies dels *Usatges* i una de les *Constitucions de Catalunya*. Entre altres, es poden trobar disposicions com la de 17 de desembre de 1373 que ordena que a les inquisicions contra delats es fessin servir els usos de Catalunya.⁵⁴ Per una disposici6n del rei Martí de 8 de juliol de 1401 s'estatuïa que en conflictes d'alous i censals entre les Universitats i particulars es jutjàs per *ius comune et feudorum seu per constitutiones Cathalonie generalis*.⁵⁵

Tot els seguidors d'aquesta teoria es fonamenten en què, segons la *Carta de Franqueses*, els *Usatges* sols serien d'aplicaci6n en temes referents en *pleits de iniuries, en dans e en nafres fetes* i es comenta que, malgrat això, aviat perderen vigència ja que, de manera primerenca, s'estructuraren fórmules com *ad rectam mesuram Maioricarum* o *ad legalem mesuram Civitatis Maioricarum* i, especialment, *ad consuetudinem*

del batle senyorial, arribant a afirmar que «lo batle del Spital e de cabdal, si batle pot esser dit, com ho haze jurades franqueses, custums e bons usos de la terra segons es tegut e fer deu per franquesa, en altre manera es nulla tot quant fa e procehex en son ofici».

⁵⁰ Roman PIÑA HOMS: *La creaci6n del Derecho en el Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1987, 117-140.

Ma. Pilar FERRER I VANRELL: *Tradici6n jurídica mallorquina: Autors del XV al XVIII*, Palma de Mallorca, 1990.

⁵¹ José Ma. QUADRADO: *Privilegios y franquezas ...*, XVII-XVIII. I això que, segons la confirmaci6n de "Pau i treva" que determinà la conquesta de Mallorca prohibí textualment la guerra privada: «Volem tambe e statuim que aquells qui part tindran de aquellas terras no puguen guerretjar entre si mentre seran en aquellas parts ni fer guerra de aquellas terras» (Lorenzo PÉREZ MARTINEZ: "Corpus documental balear. Reinado de Jaime I/I", *Fontes Rerum Balararium*, 1, , 24).

⁵² José Ma. QUADRADO: *Privilegios y franquezas ...*, 41.

⁵³ José Ma. QUADRADO: *Privilegios y franquezas ...*, 18.

⁵⁴ José Ma. QUADRADO: *Privilegios y franquezas ...*, 98.

⁵⁵ José Ma. QUADRADO: *Privilegios y franquezas ...*, 63.

Maioricense.⁵⁶ Aquest plantejament obvia moltíssims aspectes fonamentals sobre la naturalesa, recepció i consolidació del dret. En primer lloc, es fa una barreja entre Sistema Mètric i Legislació. En segon lloc, es fa difícil admetre la construcció d'un dret consuetudinari propi tant sols 20 o 30 anys després de la conquesta, quan el procés de colonització solsment s'havia iniciat. Malauradament, es desconeix que s'entenia per consuetud en els S. XIII i XIV, però indubtablement no devia ésser una creació ex novo, sinó els costums legals que aportaven els colonitzadors i que estarien fonamentats en els *Usatges*, els Dret Canònic i la Llei Visigòtica.⁵⁷ En cap cas, es pot parlar d'un costum legal mallorquí autòcton en aquesta època, sense connexió amb les seves arrels.

Per altra part, es deixa de banda la pròpia *Carta de Franqueses* i les seves referències. La sola indicació de què només inicialment s'ordenà que els *Usatges* estassin en vigor en temes d'injúries, danys i nafres és ignorar que aquest codi en més del 80 % del seu contingut fa referència a aquests aspectes.⁵⁸

Alguns autors agosserats arribaren a afirmar que els *Usatges* sols eren d'aplicació com a dret supletori.⁵⁹ però haviat varen ser substituïts per la pròpia legislació illenca.⁶⁰ De fet, no sembla haver-hi dubte que habitualment eren els *Usatges* el codi d'aplicació a les cavalleries. Aquest fet i la seva utilització com a codi penal corrent fins la segona

⁵⁶ El principal representant d'aquest corrent és Álvaro SANTAMARIA ARANDEZ (la cita correspon a *Aspectos del Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1972, 100). El més important seguidor d'aquesta postura és Roman PIÑA HOMS que ha estudiat la formació primerenca d'una escola jurídica mallorquina, particularment intensa en època del Regne Privatiu (*El Derecho Histórico del Reino de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1993, 93-99). De fet, arriba a afirmar, tot citant una sentència dictada per la Reial Audiència el 31 de desembre de 1618, que a Mallorca «no rigen ni se sabe hayan regido en Mallorca los Usatges ni la legislación catalana».

⁵⁷ Josep ROVIRA I ARMENGOL: "Notícia preliminar" a *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert* - Barcelona, 1933.

⁵⁸ *Usatges de Barcelona i Commemoracions de Pere Albert*. Barcelona, 1933.

⁵⁹ Carlos ÁLVAREZ NOVOA: *La Justicia en el antiguo Reino de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1971, 22. Cita, a tall d'exemple, un cas en què s'intentaren aplicar en el cobrament de delmes a Lluçmajor, però s'adduïren les disposicions 3 i 4 de la Carta de Franqueses i es frustrà l'intent. De fet, es desconeix el context exacte d'aquest exemple, tot i que hi ha prou indicis per suposar que es tracta d'un capítol dels conflictes de Lluçmajor arran del marquesat d'aquesta vila. B. FONT OBRADOR: *Història de Lluçmajor/II*. Mallorca, 1974, 307-387, es tracta d'una vertadera mixtificació històrica. Així, no es pot situar quin dels Usatges es pogueren adduir en el tema del cobrament de delmes reials entregats a Pere Descallar. En tot cas, sols forçant la interpretació es podrien invocar les disposicions 3 («siats franchs e liures ab totes coses e mercaderias vostres de tota leuda e peatge, portatge, mesuratge e pes e ribatge e de tota questa, de tolt, de força, de demanda, de prestech, d'ost e de cavalgada e de reenso e de questes») o la 4 («no donets carnatge de vostre bestiar negun temps ne passatge ni erbatge ne quarente»).

⁶⁰ És prou conegut que el Dret Penal va ésser un dels darrers en ésser codificat. En el cas de Mallorca, a més de les disposicions reials que adoptaren la forma de Privilegis i Pragmàtiques, aquesta legislació es recopilava en els Edictes Reials que alguns governadors i virreis publicaven a principis del seu període o en casos especials. Aquests Edictes sovint adoptaren la fórmula d'Edictes Reials Generals per distingir-los dels particulars que feien referència a una determinada persona o problema. Els primers es detecten a partir de la segona mitat del S. XV. Ja en el S. XVI, fins i tot abans de la instauració de la Reial Audiència, eren tan minuciosos que es tractaven de veritables codis penals i criminals. La seva efectivitat era tal que, a vegades, la pròpia corona replegava disposicions d'aquests documents i, amb uns canvis mínims, els elevava a la categoria de Privilegi o Pragmàtica. En conseqüència, és molt factible que els jutges acudissin als Usatges com a Dret Penal d'aplicació almanco pel que fa als S. XIII, XIV i primera mitat del XV. Això es pot desprendre fàcilment d'alguns reculls processals antics prou significatius, entre els quals cal destacar el procés publicat per Ramon ROSSELLO VAQUER, de 1385: "Inquisició criminal contra Jaume Lull i el seu cunyat Arnau Gener de Manacor". *Fontes Rerum Balearium*, II, 1978, 161-180 o el llibre de Cort Reial de Montuiri del S. XIV publicat per Joan MIRALLES MONTSERRAT: *Un llibre de Cort Reial Mallorquí del S. XIV*. Palma de Mallorca, 1984, que en res desdiuen les pràctiques legals del Principat coetànies. Les diferències terminològiques (composició a Mallorca versus esmena a Catalunya; cavalcada a Mallorca versus host a Catalunya; ...) no es poden esgrimir com a prova negativa.

mitat del S. XV explicaria la considerable quantitat de còpies manuscrites que s'han conservat en arxius públic i privats. Tant sols la seva presència en el *Còdex de Privilegis* del Regne de Mallorca bastaria per adonar-se'n de la seva trascendència legal.

Com es pot comprendre fàcilment, no són generalitzables les jurisdiccions senyoriales a totes les cavalleries. Les diferències entre unes i altres són tan notòries a l'espai i en el temps que es corr el perill trivialitzar aspectes importants. No és el mateix parlar de la jurisdicció de la baronia del bisbe de Barcelona, en el S. XIII que en el S. XVII, ni comparar aquesta amb la de Canet. Resta clar que, en aquest estudi, s'obvien els aspectes econòmics, no per considerar que siguin poc trascendents, sinó per concentrar l'anàlisi en aspectes més puntuals.

D'aquesta manera, cal fer una distinció entre el que s'han denominat baronies de conquesta i les cavalleries. Lògicament, aquest punt és conflictiu perquè sovint les cases aristocràtiques il·lenques volgueren remuntar els seus privilegis al S. XIII. D'altra banda, una terminologia vacil·lant, com és la que apareix en la baronia de Lloseta i Aiamans, dificulta encara més la seva comprensió.

En aquest primer grup cal citar grans territoris senyoriales derivats de la conquesta i repartiment. És el cas de la baronia del bisbe de Barcelona que estava integrada per les parròquies d'Andratx, Calvià i Marratxí, més la parròquia de Santa Creu a Ciutat i que incloïa cavalleries prou rellevants com la d'Estallencs.⁶¹ En aquest grup també s'hi haurien d'incloure la Porció Temporal, la baronia del comte d'Empúries⁶² i, fins a cert punt, la porció de Nunó Sanç⁶³ i el Temple.

La característica d'aquest grans centres és la presència de una piràmide feudal clarament estructurada, encara que poc coneguda. En un principi, en aquestes terres degué imperar un sistema jurídic totalment clàssic, fins i tot amb actes d'homenatge feudal.⁶⁴

⁶¹ Tot i que aquesta baronia fos poc rellevant pel bisbe de Barcelona, va suscitar prou enveges com per a què la desitjassin alguns cavallers. El cas més notori és el de Joan de Copons que, en el S. XV, conseguí fer-la seva, obtenint mitjançant engans bul·les pontifícies i cartes reials. Assebat el bisbe de Barcelona, protestà dirigit-se a tota la cristiandat, de tal manera que el rei i el papa hagueren de donar marxa enrera. Veure:

ENSENYAT: *Historia de la Baronia ...*, 295-306.

Ramon ROSSELLO VAQUER / Jaume BOVER: *Joan de Copons i Mallorca*. Palma de Mallorca, 1992.

⁶² A hores d'ara, sols es comença a conèixer mínimament l'evolució de la baronia dels comtes d'Empúries a Mallorca. Les notícies a l'abast la presenten com un dels exemples més clars d'estructura feudal a l'illa. En el repartiment, tocaren a Ponç Hug, comte d'Empúries, diferents territoris a Ciutat, Sóller i Muro. Des de ben prest, aquest territori jurisdiccional formà un conjunt homogeni, el qual sovint se'l denominava simplement com «*el comtat*». La seva jurisdicció cobria tots els aspectes civils i bona part dels criminals, i fins el S. XIX es pagaven els drets corresponents. Ponç Hug, comte d'Empúries, en el seu testament, ordenà vendre la baronia que tenia a Mallorca i concedia en feu als Honorables Pere i Francesc Font els fruits, honors, censals, delmes, tasques, agrers i lluïmes. Aquesta entrega la va fer el nou comte Malgaulí el 7 d'octubre de 1318. Amb el temps, passà dels Font a Ramon de Santmartí i Guillem de Santjoan que mantenien nombrosos litigis entre ells pel control de la baronia cap a 1360, negant-se a prestar fidelitat al comte d'Empúries Ramon Berenguer. Veure:

Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, II, 30-38.

Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, III, 240-241.

⁶³ Aquesta porció és tant i més significativa quan en el seu interior hi havia el castell de Santueri que es reservà l'oncle del rei aduint «*drets antics*». En aquest cas, es tendria un territori senyorial perfectament equiparable a les «*castalanes*» dels Usatges. S'ha de recordar que en els pactes de conquesta, Jaume I s'havia reservat tots els castells. El fet de què la porció de Nunó Sanç passàs a la corona no invalida aquest plantejament inicial, sovint obviat per la majoria d'autors.

⁶⁴ Un terme habitual a les concessions, tant si eren de porció reial com d'altra, era la promesa de residir en elles o, com a mínim, en el regne. Així es troben fórmules simples com «*iuro habitationem continuam facere in civitatem vel regnum Maioricaroum*» o més completes com la que afegeix que es

El 8 de juny de 1241, es prova de Juan Núñez reté homenatge a Arnau de Togores, secretari de Jaume I, batle de Mallorca i senyor de diverses cavalleries, reconeixent-lo com a *dominus*.⁶⁵ No sembla que en aquest territoris, almanco pel S. XIII, s'exercís sobirania reial de cap tipus. De fet, sols el perill de la creació de *grans* estats feudals dins l'illa impulsà la corona a retallar-los. En el cas de la porció del Temple i de Nunó Sanç, la pròpia dinàmica dels esdeveniments afavorí la presència de la jurisdicció reial. El cas de la baronia del comte d'Empúries, el tema és encara prou desconegut, però els enfrontaments entre distintes banderies en aquest territori al llarg dels segles és un bon indicador dels interessos senyoriais de diferents grups de nobles. Pel que fa a la baronia del bisbe de Barcelona, s'hagué d'acudir a la firma d'un pariatge amb la corona mitjançant el qual la sobirania i la justícia era compartida entre els dos poders.

Per aquests grans territoris sembla que imperaven com a font jurisdiccional els *Usatges* i *Constitucions de Catalunya*. Fins i tot, era l'ordenament que s'havia d'aplicar si la conquesta no s'arribava a dur a terme.⁶⁶ En molts d'aspectes, aquests territoris arribaren a tenir una caracterització jurídica específica, fins i tot fiscal en referència a les terres de reialenc. Així, el 10 de febrer de 1368, el rei Pere, a petició dels pobladors de llocs senyoriais, ordenava que es respectassin els seus privilegis i no se'ls obligàs a contribuir «*in comunitatibus dicte Civitatis*» i que, en el seu cas, se'ls reposàs en les seves franquícies.⁶⁷

Serà a partir d'aquest model, es pot dir que més global, que les cavalleries aniran adquirint els seus usos. En tal cas, és quan es detecten més vacil·lacions i trencaments d'objectius. Si s'obvien els casos específics de La Real i del comtat d'Aïmans, que sempre presumiren d'uns orígens directes en la conquesta, els altres seran construccions paulatines a partir de models ideals preexistents.

Lògicament, intentar separar els aspectes jurisdiccionals dels econòmics és un exercici metodològic perillós. Emperò és aquí on s'hi detecten les majors variacions. En aspectes de jurisdicció pura, es tendeix a una major homogeneïtat. Ja en el pacte de 22 de juliol de 1231, es delimitava la jurisdicció reial entorn de dos punts claus:

* Sols els oficials reials eren competents en causes criminals que implicassin penes corporals *ad efusionem sanguinem*.

* Els oficials senyoriais eren els competents en els territoris en causes civils i delictes lleus que no implicassin el vessament de sang⁶⁸.

farà «*sub vestra iurisdiccione*» tot referint-se al rei (PÉREZ: "Corpus documental balear/I", 35: Doc. 24; 36: Doc. 25).

Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, II*, 240-241; 256. El 29 d'agost de 1364, el rei Pere comunicà que l'inclit Infant Ramon Berenguer, comte d'Empúries, havia exposat que Guillem de Santjoan i Ramon de Santmartí tenien, en nom seu, un feu a Mallorca i no volien prestat homenatge de fidelitat. El 23 d'octubre de 1365, Joan, comte d'Empúries, va reter homenatge i fidelitat per la baronia de Mallorca. D'altra banda, prestà jurament al comte Ramon de Santmartí per la seva part de la baronia. A 1404, complint un manament de 1397 que ordenava a tots els feudataris de l'illa de Mallorca que prestassin «sagrament i homenatge» de fidelitat pels béns tenguets en feu, comparagué en el Castell Reial de Ciutat l'econom i procurador de l'abat de Sant Feliu de Guíxols reconeixent les possessions i béns tenguets en feu a Mallorca.

⁶⁵ Aina LE-SENNE: *Canamunt i Canavall*, 42.

⁶⁶ LI. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus Documental Balear/I", 19: Doc. 3.

⁶⁷ Came PONS LLABRÉS: *La condició de los Caballeros en el Reino de Mallorca (S. XIII-XV)*. Tesis de Licenciatura. Facultad de Filosofía y Letras - Palma de Mallorca, 1985, f. 258: Doc. 41.

⁶⁸ Came PONS LLABRÉS: *La condició ...*, f. 116.

Val la pena posar esment en aquest *ad efusionem sanguinem* que és una de les armes més esgrimides pels que negaven la jurisdicció senyorial a Mallorca. Evidentment, es planteja un problema conceptual greu com és el de la naturalesa i evolució de la jurisdicció alta i baixa, mer i mixt imperi. A causa de l'aleatoritat del sistema penal i punitiu de l'Antic Règim, podien existir diferents interpretacions del terme, no pels seus extrems, sinó per una banda poc difuminada en el seu centre. Per aquest motiu, la corona hagué de definir que era *enorme crim* (lesa magestat, falsificació de moneda, heretgia, sodomia i mort acordada). No cal dubte que aquest delictes eren de jurisdicció reial i sols s'entregava teòricament la seva punició als nobles en cas de concessió de mer i mixt imperi. No passava el mateix amb altres delictes en què l'aleatoritat de les penes variava segons les èpoques, tal com els delictes de bestiar.⁶⁹ D'aquesta manera, semblava haver-hi un consens en què les causes civils menors eren de jurisdicció senyorial, mentre tenguessin com a protagonistes habitants de cavalleries o feus. A les causes criminals, el tema era més complex i, especialment, en èpoques de banderies provocà conflictes i enfrontaments jurisdiccionals.

En conjunt, es nota una supervaloració de les potestats jurídiques en aspectes penals i criminals de les cúries senyorials, en detriment de la jurisdicció civil. Sols de manera esporàdica, una cúria senyorial actuava en qüestions penals i criminals, mentres que la documentació generada en temes civils és abundant. Així, per exemple, els llibres de les cúries senyorials⁷⁰ conservats contenen un gran cabal de notícies poc valorades encara. Per causes civils s'entenen les que apareixien entre els pobladors d'un determinat senyoriu amb motiu de censals, ròssecs, frau en les rendes senyorials, herències, transferències de terres. Tot i això, cal no menysprear la justícia criminal com a símbol coercitiu.

En teoria, una cúria senyorial sols podia jutjar delictes que implicassin un ban o multa; és a dir, justícia baixa. Els més greus havien de passar a les cúries reials o la Reial Audiència a partir de 1571. Malgrat tot, diversos cavallers organitzaren un sistema jurídic més complex que preparava l'adquisició de competències superiors. Era habitual que els oficials senyorials poguessin detenir un determinat delinqüent que passàs per les seves terres, copiant la institució del «*via fora*» de les parròquies reials.⁷¹ Per això, es disposaren de mesures coercitives importants. Es veritat que la majoria de detentadors de cavalleries utilitzaven les presons reials de les viles a tal efecte,⁷² emperò també es detecten presons privades a les cavalleries de Sant Martí d'Alanzell i Canet o a torres de defensa particulars, com en el cas d'una notícia del S. XVII sobre la detenció de delinqüents a Sóller.⁷³

⁶⁹ J. SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers ...*, 314-327. A partir de 1493, apareixen clarament ressenyats els delictes relacionats amb el bestiar (bessenyar, acarniçar, ...). La pena de mort natural no va ésser constant ni els càstics implicaven vesament de sang en moltes vegades. Per tant, i teòricament, no sempre aquests delictes varen ésser de jurisdicció reial.

⁷⁰ Veure, per exemple: ARM., Prot. T. 397, sobre la cúria de la baronia del comte d'Empúries, de finals del S. XIV, o T. 420 a T. 423 que inclou les actes del notari Valentí Terriola amb els registres de la cúria de la cavalleria de Galbert Roig d'Alacantí i Morell amb el llibre d'execucions de la Cort Reial de Muro.

⁷¹ Mateo ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollensa I*, CXVVII-CXXXII. Es tracta d'una polèmica entre el batle reial i el de l'Orde de l'Hospital, a causa de què el batle senyorial volia convocar «*via fora*» i posar-se endavant amb la bandera senyorial.

⁷² Jaume SERRA I BARCELO: *Delinqüència i societat a la Mallorca del S. XVII*. Tesi de Llicenciatura. Universitat de Palma de Mallorca - 1981, f. 284; Doc. XVIII (26 d'agost de 1623).

⁷³ José RULLAN: *Historia de Sóller I II* - Palma de Mallorca, 1876, 210.

Resulta obvi que aquests plantejaments havien de crear conflictes i interferències entre els batles senyoriais i els reials, tant i més en aquelles viles on part o totalment el nucli urbà era de senyoriu. En canvi, a les cavalleries segregades es creava un territori més ben definit i amb prerrogatives més clares. No és d'estranyar que aquestes terres es convertissin en racer de colles de bandolers i delinqüents protegits pels senyors o els seus oficials, o bé en territoris on s'esquivava la normativa general.⁷⁴

Segurament, aquests conflictes estan al darrera d'un instrument de Jaume III atorgat a Montpeller en el qual, i a petició dels cavallers, clarifica les atribucions dels detentadors de cavalleries en aspectes judicials i jurisdiccionals.⁷⁵ En conjunt, es reglamentà que els cavallers:

* Eren exents de pagar peatges de saig quan se'ls citàs per delictes comesos per altres persones o a ells de delictes lleus.

* No podien ésser condemnats a multa quan, essent ells absents o subdits seus (*vel aliquem ex vobis vel etiam contra aliquod de vestris subdits*), els seus procuradors no es presentassin a una cúria quan fossin citats en un termini determinat.

* Els oficials senyoriais respondrien dels seus delictes comuns i accions comeses en exercici de les seves funcions davant el seu senyor. El veguer sols intervendria en cas de fadiga reial, de resistència a oficials reials o de delictes d'enorme crim, sempre *vel secundum Huzatica Barchinone*.

* L'acreeador de cavallers o subdits de cavalleria (cristians o jueus) que, per major seguretat transferís el crèdit al Patrimoni Reial, no podia demandar-los.

* Les infraccions de les ordes reials comeses en dominis senyoriais eren competència del senyor, a no ésser aquells que, per Dret Comú o *Usatges* de Barcelona, corresponguessin al rei. També es feia esment de què eren competència reial aquells que expressament així s'establien en el procés legislador.

* El Procurador Reial nomenaria els síquiers (*banderius seu custos aqueductus*) de les síquies que correguessin en dominis senyoriais. Aquest jurarien davant els procuradors i el senyor corresponent, a no ésser que, per un privilegi especial, un senyor pogués nomenar síquier.

* En els processos judicials, els jutges reials ordinaris i els comissaris respectarien els terminis establerts segons *constitucionibus Catalonie*.

* Els comissaris reials sols podien exercir en terres senyoriais en cas de fadiga judicial o en raó de regalia.

* Els cavallers sols podien ésser empresonats en cas de no prestar fiança de dret o d'estar acusats d'enorme crim.

* Si els habitants de llocs senyoriais refusaven prestar jurament de sagrament i fidelitat en temps de guerra o d'insurrecció, el Procurador Reial

⁷⁴ Ramon ROSSELLO VAQUER: *Història de Campos/I* - Campos, 1977, 1043-144. És el cas de la cavalleria del Palmer, on des de 1375 a 1406, almanco, el batle senyorial autoritzava jugar a jocs prohibits a la vila, com, per exemple, la gesca.

⁷⁵ Carne PONS LLABRÉS: *La condició ...*, ff. 181-188.

no hi podia intervenir a no esser que es tractàs d'homens de reialenc (*nisi essent nostri homines*) o de causes d'interés de la corona.

* Les despeses del saig de veguer reial que acudís a realitzar diligències a dominis senyorials serien pagades pel demandant. Sols en el cas de contumàcia, les pagaria el demandat.

* Es podia al·legar fadiga judicial en causes civils una vegada passats 10 dies del requeriment formulat per l'oficial reial davant la cúria senyorial.

* Els agravis de cúries reials realitzats a cúries senyorials per escrit s'haurien de resoldre per escrit i els realitzats oralment s'haurien de resoldre oralment.

* Els cavallers tendrien lloc separat a la presó reial.

* Els cavallers no pagarien cap despesa als escrivans de les cúries reials.

* El rei es reten el mer i mixt imperi en dominis senyorials i declara que aquest privilegi no retalla la jurisdicció reial en dominis senyorials i que la jurisdicció senyorial continuarà com de costum.

En el *Còdex de Privilegis de la Confraria de Sant Jordi*, no apareix cap document posterior que faci referència a aquests temes. És cert que els reis donaren privilegis particulars posteriors que precisaven aquest ordenament, però, en sentit general, es pot consierar aquest com el millor definidor de les prerrogatives senyorials.

Les cúries senyorials.

La jurisdicció, habitualment, s'exercia a través d'una cúria de composició molt variable.⁷⁶ L'estructura d'aquests organismes ja es troba clarament indicada en el propi repartiment dels magnats. Així, Nunó Sanç, en els establiments que realitzava, solia indicar clarament que els actes legals s'havien de realitzar a la seva cúria i, moltes vegades, a més a més, s'obligava a ostentar visiblement el «*signum perole*» com a indicador de dependència.⁷⁷

Les cúries podien tenir composició molt variable, encara que l'estructura fos sempre la mateixa. Va ser habitual que els grans porcioners disposassin d'un procurador a l'illa encarregat dels primers establiments i l'estructuració de territoris i jurisdiccions. A començaments del S. XV, ja sols eren habituals en aquells territoris de dependència eclesiàstica.⁷⁸

⁷⁶ José JUAN VIDAL: "Informe y descripción de las Instituciones de Gobierno y de Administración de Justicia y de las diversas poblaciones de la Isla de Mallorca, al concluir la Guerra de Sucesión a la Corona de España, enviado a Felipe V por Don Miguel Malonda". *Fontes Rerum Balearium*, III, 1979-1980.

⁷⁷ A tall d'exemple, veure: E. de K. AGUILO: "Capbreu ordenat l'any 1304 dels establiments i donacions fets per don Nunó Sanç". *BSAL*., XIV, 1913, 210; núm 12.

⁷⁸ Monestir de La Real - Biblioteca Balear: *Kalendario y guía de forasteros en las Islas de Mallorca, Menorca e Ibiza - 1798*.

*Cúria de la Porció Temporal: 1 jutge i 1 escrivà, i a cada vila 1 batle i 1 escrivà.

* Reials Ordes Militars: 1 conservador i 1 secretari.

*Cúries de Pollença, Algàida i Manacor.

*Cúria de l'Horta, establerta a 1269: 1 jutge i 1 escrivà.

*Cúria del Paratge del bisbe de Barcelona: 1 jutge, 1 advocat fiscal i un escrivà. A Andratx, Puigpunyent, Calvià i Marratxí, 1 batle a cada una.

*Cúria del Paborde de Tarragona: 1 jutge i 1 escrivà.

*Cúria de les Monjes Jonqueres: 1 jutge i 1 escrivà.

*Cúria de la Seu de Girona: 1 jutge i 1 escrivà.

*Cúria de les cavalleries dels Pàx: 1 jutge i 1 escrivà.

Sols els grans propietaris es podien permetre disposar d'una estructura completa estable. Aquesta, fonamentalment, constava d'un jutge, un advocat fiscal, un escrivà i un o més batles senyorials. Sols per privilegi especial, alguns territoris disposaven d'altres oficials. Així, per exemple, Jordi Castell, senyor de l'Albufera, nomenava com a cap de guaita, a 1487, a Pere Carbonell per especial privilegi.⁷⁹ De forma més habitual, els oficials senyorials demanaven ajuda als reials per exercir les seves funcions, cosa que provocava no pocs conflictes.⁸⁰

Emperò, les despeses que generaven cúries tan complexes sovint eren insostenibles per territoris de baix rendiment econòmic. Tot i això, no s'ha de despreciar que una tàctica dels detentadors de cavalleries fos la consecució d'una cúria, ja que aquesta no era inherent a una cavalleria. Més freqüentment, es prescindia dels jutges i s'acudia als notaris i escrivans públics per exercir aquestes funcions.⁸¹ En conseqüència, no és estrany trobar llibre de cúries senyorials, especialment en els S. XIV i XV, en els fons notariais.⁸² D'aquesta manera, algunes vegades es donaven paradoxes de què la mateixa persona havia d'actuar servint interessos oposats.

Els conflictes que es detecten a algunes viles pel control de les notaries públiques, escrivanies o compra-vendes fraudulentcs de protocols notariais són un bon indicador del poder que arribaven a tenir cert personatges a la Part Forana. De fet, l'anàlisi d'alguns d'aquest conflictes ha permès esbrinar les arrels d'algunes banderies rurals.⁸³

Si un senyor podia prescindir de la majoria dels components de la seva cúria, no ho feia mai amb la figura del batle. De fet, s'arribà a establir una identitat entre el dret d'anomenar batle o batles i l'existència d'una jurisdicció senyorial, ja que cal no oblidar les seves funcions judicials. Tot i això, la tendència va esser, a partir dels batles i les seves funcions, anar augmentant la jurisdicció fins a aconseguir la jurisdicció alta i baixa, i el mer i mixt imperi.

La figura del batle senyorial.

*Cúria de la baronia de Lloseta: 1 jutge, 1 advocat fiscal, 1 escrivà, 1 escrivà a Lloseta, 1 batle, 4 regidors i un escrivà.

*Cúria del marquesat de Bellpuig: 1 jutge, 1 escrivà i 1 batle a Bellpuig.

*Cúria de la baronia dels comtes d'Empúries: 1 jutge i 1 escrivà. A Sòller, 1 batle i 1 escrivà. A Santa Margalida, 1 batle. A Muro, 1 batle.

*Cúria del feu de La Bastida: 1 jutge i 1 escrivà. A Sineu, 1 batle.

*Cúria de l'abat de La Real: 1 batle. En el districte reial, 1 batle. A Deià, 1 batle i un escrivà. A Esporles, 1 batle i 1 escrivà.

*Cúria de la cavalleria de Santa Maria del Camí: 1 jutge, 1 advocat fiscal i 1 escrivà. A Santa Maria, 1 batle i un escrivà.

*Cúria del marquesat d'Ariany: 1 batle i un escrivà.

*Cúria del marquesat de Vilafranca de Sant Martí: 1 batle, 2 regidors i 1 escrivà.

79 Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, III, 288.

80 Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, III, 340. El 26 d'octubre de 1357, els detentadors de la baronia del comte d'Empúries es queixaven del batle reial de Muro pel fet de negar-se a prestar-los el saig per prendre un homes.

81 Pau MORA / Lorenzo ANDRINAL: *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca III 1361-1386*, Vol. I - Barcelona, 1993, 35-48. Segons aquests autors, el monestir va tenir des de ben prest cúria oberta i escrivà constituït, però les escriptures les realitzaven notaris públics.

82 Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, III, 428-495.

83 J. SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers ...*, 145-156.

Originalment, la figura del batle equivalia a un administrador⁸⁴ depenent de l'autoritat reial o senyorial.⁸⁵ El seu marc d'actuació corresponia a un territori ben delimitat amb un nucli com podia esser una parròquia, vila o castell. Si bé, en un principi, a la Catalunya de la repoblació, els batles varen esser un puntal encaminat al reforçament del poder del príncep, amb el temps els propis barons l'anaren adoptant. A partir de la crisi del S. XI, i amb el reforçament del poder feudal, es va fer necessari la creació d'un nou càrrec que servís de contrapès a la cada vegada més rellevant figura dels batles senyorials: el veguer.

Pel que sembla, l'evolució d'aquestes figures a Mallorca va esser paral·lela a la que havia tengut lloc al Principat. És prou conegut que la primera estructura administrativa de l'illa de Mallorca organitzada per Jaume I va esser municipal. Tot i això, ben aviat nomenà batles per Ciutat o per alguns nuclis de la Part Forana amb prou entitat. Amb tot, aquesta primitiva estructura era vacil·lant ja que les demarcacions a les quals podia actuar un determinat batle es modificaven d'acord amb les circumstàncies.⁸⁶ Lògicament, a les terres senyorials prest s'anomenaren batles per tenir cura de la seva administració. Precisament, els enfrontaments entre jurisdicció reial i senyorial degueren promoure la concòrdia de 1231 sobre la jurisdicció del veguer. Sembla clar que el veguer va esser creat amb posterioritat als batles, malgrat que les dues figures ja apareixen a la *Carta de Franqueses*, i que, en un principi, tota l'illa va esser considerada com una sola vegueria. Segons l'esmentada concòrdia, la corona podia nomenar, cesar i remoure el veguer sense cap tipus de consulta, i davant ell i la seva cúria hi havien d'acudir totes les persones de Ciutat *si donques no eren de possessions no mobles ho de honors, de les quals sia fermat dret en poder del senyor ho de son batle en la partida del qual la dita possessió serà*.⁸⁷

Tot i aquesta concòrdia, no s'evitaren els conflictes, ja que el 24 d'octubre de 1241 se n'hagué de firmar una altra entre l'infant Pere de Portugal i Nunó Sanç sobre les funcions del veguer a la porció de l'oncle del rei. Del llenguatge utilitzat en el document es desprén que havien esclatat greus tensions sobre la preeminència jurisdiccional dels dos personatges. Com a senyor de Mallorca, l'infant Pere podia nomenar a voluntat un veguer a Ciutat de Mallorca. Aquest era l'encarregat d'administrar justícia segons dret i costum. Es reconeixien a Nunó Sanç totes les justícies de naturalesa pecuniària dels seus homes i pobladors de les seves porcions. Per tant, s'excloïen de la jurisdicció del veguer totes aquelles causes que no implicassin penes corporals, així com dels barranis i llogaters.⁸⁸ En aquest darrer cas, emperò, el veguer estaria obligat a donar part al comte de les multes o pagaments fets a la cúria, de manera proporcional a les seves cavalleries.⁸⁹

⁸⁴ El terme administrador s'ha d'agafar en el sentit ample del concepte, tota vegada que les seves principals funcions eren judicials i de manteniment de l'orde públic. En resum, eren els detentadors de sobirania delegada del príncep o del senyor.

⁸⁵ J. LALINDE ABADIA: *Derecho Histórico ...*, 235-236 i 249-250.

Josep Ma. FONT I RIUS: *Estudis sobre els Drets i Institucions locals en la Catalunya medieval* - Barcelona, 1985, 577-598 i 639-684.

⁸⁶ Lorenzo LLITERAS: *Artà en el S. XIII* - Mallorca, 1967, pp. 99-104.

⁸⁷ L. PÉREZ MARTINEZ: "Corpus documental balear .../I", *Fontes Rerum Balearium*, 1, 87-89: Doc. 77.

⁸⁸ Mateo ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollensa/I*, p. XXIX-XXXI. Un conflicte semblant esclatà a 1301 per la jurisdicció del batle reial i el del Temple a Pollença. El comenador templer es queixava de què el batle reial actuava en els plets i causes dels estranys o barranis i d'aquells que tenien llogades cases a Pollença. El rei va respondre que sols als 10 anys de residència passaven a jurisdicció del Temple.

⁸⁹ VICH / MUNTANER: *Documenta*, 34-35: Doc. 26.

Una altra fita important per entendre l'evolució del batle senyorial són les ordinacions fetes a 1279 per Jaume II. Entre moltes altres disposicions, es posava especial esment en què el batle reial vigilàs amb cura les actuacions dels batles senyorials. Havia de tenir esment de què no s'extralimitassin en les seves atribucions i que tampoc fossin negligents. Pel que sembla, els més conflictius eren els depenents del bisbe o d'altres eclesiàstics que sovint es sobrepassaven en el seu exercici, tant pel que fa a territori com a funcions.⁹⁰ Un dels indrets en què es detecta major conflictivitat per aquest tema i una ferma resistència antisenyorial és el territori del Temple i, significativament, la vila de Pollença on les pràctiques habituals són d'un feudalisme teòric en estat pur.⁹¹

El batle senyorial, per tant, es convertí amb el símbol directe i quotidià de les jurisdiccions particulars. A certes viles, n'hi podia haver diversos depenents de diferents senyors⁹² i que podien entrar en competència entre ells.⁹³ Ja des de ben prest s'estructurà un model de relacions entre aquests batles i el reial, que no sempre funcionà. Així, el batle reial era denominat de «vara llarga», mentre que els senyorials es deien de «vara curta». Aquesta denominació no és purament semàntica, sinó que és el resultat d'un llenguatge simbòlic real.

La vara es converteix, per tant, en un metasímbol. Trascendeix a la pròpia persona que la porta i és la plasmació material de la sobirania que representa. D'aquí, per exemple, que en el cas del pariatge firmat a Felanitx entre la corona i Guillem Valentí Sestorres consti que el batle de la vila duia dues vares: una pertanyent a la jurisdicció reial i l'altra a la senyorial. De fet, pocs dies després d'haver-se elegit Guillem Pi com a primer batle del pariatge, Guillem Valentí Sestorres trameté per un nunci al nou batle dues vares, una d'elles amb l'escut de torres blaves, amb l'orde següent: *Havets donats al saig aquests bastons e port lo major a la mà e lo menor en la corretja* El batle es presentà al senyor i li digué: *Senyer, dos bastons me havets trameses amb senyal reial e amb senyal vostra* i contestà Guillem Valentí Sestorres: *Ver és així, donant los al saig car jo no vull que port bastó tot reial en la mia cavalleria.*⁹⁴

⁹⁰ Álvaro CAMPANER: *Cronicon Mayoricense*, pp. 18-19.

⁹¹ Mateo ROTGER Y CAPLLONCH: *Historia de Pollensa/I*, pp. XXXVI-LVII.

⁹² Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, II*, 249: 17 de març de 1382. El rei Pere, atenant que Muro hi ha diverses cavalleries i senyorius i que molts tenen interès en ser batle, entrega la batlia reial de la parròquia a Pere Soldevila, ja que Arbau Amer i Gabriel Fabregat l'aconseguien de manera poc clara.

⁹³ Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro, III*, 338: 8 d'agost de 1355. El batle reial reb la queixa del batle de la porció de l'abat de Sant Feliu de Guixòls perquè s'entremet en causes de la seva jurisdicció, especialment amb l'empru d'un pou.

339: 19 d'agost de 1356. Comunicació al batle reial de Muro de les queixes de Francesc Safont perquè el batle de la seva baronia, a instàncies dels jurats, obliga als seus districtuals a adobar camins. D'altra banda, el batle reial havia intervingut en casos succeïts entre dones que s'insultaven.

340: 20 d'octubre de 1357. Francesc Safont i Guillem de Santjoan, detentadors de la baronia del comte d'Empúries, es queixen de què el batle reial no els vol deixar un saig per prendre un home.

350: 14 d'octubre de 1365. Guillem Fonoy, procurador del bisbe de Girona, es queixa del batle reial perquè ha arrebatat un segell d'unes portes de la seva jurisdicció.

341: 24 de setembre de 1367. El notari Pere Terriola i el procurador general del bisbe de Girona han injuriat de fets i paraules a l'escrivà de la cort reial de Muro.

⁹⁴ Pere XAMENA / Ramon ROSSELLO VAQUER: *Història de Felanitx/I*, Mallorca, 1976, 92-95. Els conflictes no acabaren aquí, ja que, a més a més, el primer batle, Guillem Pi, rebé orde de la governació de posar costell i va esser Valentí Sestorres qui decidí el lloc d'emplaçament. Algunes persones de fora poble, quan passaven per la plaça, comentaven sarcàsticament: «*Aquest joia hic ha posada en Valentí ...*». Igualment, quan els felanitxers acudien a un altre poble rebien les burles dels altres a causa de la seva condició: «*Vosaltres en Felentix tots esclaus d'en Valentí*», «*D'on sou axit de Felantig e no portau alberà ...*», «*Com vosaltres sots catius e catiu no deu anar per la illa menys d'albarà de son senyor*».

Aquest fet no és propi sols dels primers moments de colonització. A una època tan especial com el context de les banderies del S. XVII, la figura dels batles i les seves vares es converteixen en objectius primordials. Existeixen diverses notícies que permeten inferir com determinats bandolers elegien els batles reials o els seus lloctinats en funció de la vara que portaven i que algun d'ells salvà la vida per haver abandonat la vara.⁹⁵ Tan i més, quan en el decurs de les banderies molts de batles actuaven de manera parcial afavorint obertament una determinada facció.⁹⁶

A mida que anava passant el temps, els batles reials acumulaven prerrogatives que no feien sinó reforçar la seva autoritat. Igualment, es decretaven aspectes concrets com els seients a l'església i les preeminències, que no feien més que refermar una estructura del poder jerarquitzada. Els senyors no podien realitzar un procés semblant, però tendiren a calcar-lo mentres fos possible. Aquesta estructura permet entendre certs esdeveniments que poden ésser interpretats com a anecdòtics quan, de fet, eren conflictes sobre símbols universalment reconeguts de dependència i subordinació. Tal serà el cas de les polèmiques per ocupar el seient preminent a les esglésies.⁹⁷ De fet, l'única arma que podien esgrimir els senyors era la defensa a ultrança dels privilegis jurisdiccionals de concessió i tancar els seus territoris.

Es dedueix, per tant, que la jurisdicció senyorial es desenvolupà a Mallorca de manera paral·lela a la reial. En línies generals, es nota sempre una tensió latent entre les dues, dirigida a l'enfortiment de cada una. Emperò, la monarquia es mostrà sempre reàctia a l'atomització del poder. A aquesta tàctica, els cavallers acudiren a l'enquistament jurisdiccionals, de tal manera que a les concessions de jurisdicció alta i baixa, i de mer i mixt imperi del S. XVII el que es posà en funcionament va ésser una estructura dominada pels elements arcaïtzants.

Com es pot comprendre, la figura del batle senyorial es convertí en element cabdal per entendre qualsevol jurisdicció particular. A la pràctica, i a Mallorca, era gairebé inconcebible la presència d'una jurisdicció senyorial sense batles. Aquesta estructura podia arribar a una gran complexitat, com es veu en el cas de la porció episcopal, en què, a més de disposar de diversos batles a cada parròquia, tenia un jutge designat pel bisbe que rebia el nom de *batle major* i d'un escrivà nomenat pel Capítol.⁹⁸

La cavalleria de Canet.

Les notícies que, a hores d'ara, es tenen sobre la cavalleria de Canet són encara fragmentàries, però prou il·lustratives. En principi, el seu nucli cabdal el formaven les

⁹⁵ ARM., AH. 354, 7v i 279v.
Bartolomé PASCUAL: "Fechorias de los «bandetjats» de Mallorca". *Almanaque Balear*, 1883, 145-146.

⁹⁶ J. SERRA I BARCELO: *Banderies i bandolers ...*, 561-564.

⁹⁷ ARM., R.A. Cr. Lligall IV/105. Tal és el cas del conjunt d'esdeveniments que s'iniciaren a partir de 1644 a Santa Margalida, quan el comte de Santa Maria de Fomiguera (al qual havien assassinat i apallissat diversos batles) decidí presidir personalment els oficis religiosos a l'església parroquial de la vila a la festa de la patrona. Ocupà el lloc preminent, en detriment del batle reial i dels jurats, els quals es negaren a assistir a l'ofici. La cerimònia perdé tota la seva brillantor i, a conseqüència de la tensió acumulada i de l'assassinat d'un jurat de la vila, pràcticament tot el poble assassina el moliner Miquel Font a Braga, partidari del comte.

⁹⁸ José JUAN VIDAL: "Informe y descripción ...", 267-282.

terres de la vall de Canet, situat a la parròquia d'Esporles.⁹⁹ Mai aconseguí estructurar un nucli de població urbana, però la pròpia vila d'Esporles també va ésser molt de temps de població dispersa. Tot i això, la cavalleria de Canet va tenir prou entitat diferenciada com per presuposar un element d'identificació per part dels seus habitants,¹⁰⁰ tant i més a partir de l'erecció de la capella de s'Esgleieta que arribà a actuar com a vertadera parròquia de la vall. Aquest fet és tant i més rellevant, per quant, a l'època en que es generà el document, la possessió de Canet gaudia de capella pròpia pels senyors i els servidors. La capella de s'Esgleieta, d'aquesta manera, no tenia funció de servitud respecte els habitants de les cases de Canet.¹⁰¹

Com s'ha vist, des del S. XIV la cavalleria de Canet tenia una àmplia jurisdicció sobre la vall del mateix nom. Tot i no incloure cap nucli urbà, arribà a tenir un estructura prou dinàmica per a què la pertinença a aquest territori fos tan indicativa com la d'haver nascut a una determinada vila. Es tenen notícies, de difícil confirmació, que suggereixen un intent molt primerenc de consolidar un procés colonitzador. En aquest sentit, s'hauria de parlar de l'edifici de S'Esgleieta com a assaig de crear una parròquia, segurament frustrat per l'enlairada d'Esporles.¹⁰²

De fet, l'oratori de s'Esgleieta actuà sempre com a nucli vertebrador del territori,¹⁰³ tant i més quan a partir de 1526 s'hi traslladaren les religioses del Puig de Santa Magdalena d'Inca. Aquest fet, tot i que sols va durar fins 1549, li donà un cert prestigi tant com per a què la comunitat establerta a Ciutat fos coneguda com a Monges de l'Olivar. De fet, alguns testimonis, com per exemple, Joan Llinàs, parlen de la Plaça de s'Esgleieta com a escenari d'esdeveniments rellevants de la vall.

Com a contrapartida, es tenen molt poques notícies encara sobre el funcionament de la capella com a eix social. No consta que tengués cementeri, amb la qual cosa mancarà un element fonamental de vertebració, ja que el lloc de culte no era el de custòdia dels avantpassats. En darrer lloc, i contràriament a altres institucions paralel·les, tampoc consta que els senyors de Canet exercissin directament cap control sobre el nomenament de vicaris o el funcionament del centre religiós.

⁹⁹ VICH / MUNTANER *Documenta* ..., 196: Doc. 205. De fet, Pere Desbachs tenia, a 1344, obligació de presentar dos cavalls armats a causa de la cavalleria de Canet «*e per so que ha en la vall de Soyler*».

¹⁰⁰ Gabriel ALOMAR / Ramon ROSSELLO: *Història de Muro*, III, 435 i 445. Un cas semblant es pot veure amb la baronia dels comtes d'Empúries, els habitants de la qual, a 1445 es titulaven sovint com «*habitants del terme del comtat*».

¹⁰¹ Arthur BYNE/Mildred STAPLEY: *Casa y Jardines de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1982, XXX.

¹⁰² El cas no és únic. A diversos indrets, tant de l'illa de Mallorca com de Menorca, hi ha notícies de l'erecció de capelles amb voluntat de que al seu entorn s'hi creassin pobles, fins i tot dins terres senyoriales. Per exemple, Ramon ROSSELLO VAQUER: *Cronicó Felanitxer 1228-1399*. Felanitx, 1984, 81, indica que a 1310, en el perdut *Liber Aquarum Forentium*, el rei ordenava que a la parròquia de Felanitx es fessin dues capelles, una a Padrina i altra a Albocàsser, ja que hi havia l'intenció de fer-hi allà pobles.

¹⁰³ Léopold GENICOT: *Comunidades rurales en el Occidente medieval*. Barcelona, 1993. Veure en particular el capítol 4: «*La «parrochia»: Aspectos religiosos*», 119-140. Aquest autor assenyala com en un text medieval es «*fineix un poble com el lloc on es celebre els batismes, els enterments i hi tenen lloc les assemblees, tot per afirmar que una parròquia era considerada la base i demostració de l'existència d'una vertadera comunitat rural*».

El topònim de Canet es troba ja en el repartiment¹⁰⁴; no sembla haver-hi dubte que té relació amb el *qânat* origen de la Síquia den Baster.¹⁰⁵ Tampoc no cal dubte de la seva importància en època andalusí tant pel fet de què en aquelles terres hi naixia un de les fonts cabdals per el *ahwâz* de la *madîna*, com per la concentració de molins que s'hi detecta.¹⁰⁶

Malgrat que no es tenen clares les fites territorials de la cavalleria, es sap que el seu nucli fonamental era la vall de Canet amb una extensió cap a la seva sortida a la zona de Ciutat. El nucli era la possessió de Canet, a la qual Juan Llinàs, de 40 anys, denominava les *Cases Grans*. A més d'aquesta possessió, n'hi havia d'altres d'importants i que jurídicament en depenien, com Son Quint, Miralles, Les Veles, Els Mengans o Son Tugores. Amb tot, lògicament és el nucli fonamental de la possessió de Canet el que vertebrava tota la cavalleria.

Les *Cases Grans* es troben sobre un petit turó, al km 10 a l'esquerra de la carretera de Palma-Esporles. Des del S. XVIII, aquesta edificació adoptà formes italianitzants, d'entre les quals destaca la seva escala d'accés i els jardins aterrats. Pel que sembla, aquest jardins no reben aigua de la Síquia den Baster, sinó directament de La Granja d'Esporles, fet que provocà conflictes molt primerencs amb La Real a partir de 1239.

Aquestes cases es troben molt modificades, però la seva estructura primitiva és molt semblant a altres edificis de la mateixa categoria. Formen un nucli defensiu quadrangular entorn d'una claustra interior. Pel moment, des de l'exterior no es distingeixen torres, però no seria d'estranyar que en quadassin restes més o manco emmascarades per reformes posteriors. Així, la seva estructura formal seria paral·lela a la de Sant Martí d'Alanzell.¹⁰⁷

Tot i que no és l'objectiu del present treball analitzar aspectes econòmics de la cavalleria, val la pena assenyalar que, en el moment de redactar-se el document, la possessió de Canet era administrada directament pel senyors de la cavalleria amb l'ajuda de majorals, que sovint també eren batles. L'especial configuració de la seva explotació econòmica permet detectar també nombroses sorts en arrendament. Segons Sebastià Font, de 74 anys, a Canet es podia arrendar tota la possessió o molins i horts. Aquest testimoni el confirma Miquel Riutort, major de 70 anys, que, a més a més, havia tengut llogat el

¹⁰⁴ Ricard SOTO COMPANYY: *Còdex Català del Llibre del Repartiment* Palma de Mallorca, 1984, ff. 26v-28r, 29r, 29v, 34r, 34v, 39r, 47v, 48r, 83v, 85r, 85v, 86r, 87r, 87v i 88r.

¹⁰⁵ Miquel BARCELO et alii: *Les aigües cercades (Els qanât(s) de l'illa de Mallorca)*. Palma de Mallorca, 1986; 44,49 i 81-86

¹⁰⁶ Ma. Antoni CARBONERO GAMUNDI: *L'espai de l'aigua. Petita hidràulica tradicional a Mallorca*. Palma de Mallorca, 1992; 103-114.

¹⁰⁷ Tal com es presenta actualment Sant Martí d'Alanzell, és perfectament reseguible la seva evolució constructiva i les modificacions no sols estètiques, sinó funcionals. S'ha de recordar que l'estructura socio-agrària que a Mallorca es coneix com a possessió comença a adquirir força al llarg del S. XVII. Anteriorment, la seva estructura era molt més simple. S'ha tengut la sort de poder estudiar un exemple dels S. XIV i XV que no experimentà les transformacions italianitzants d'altres edificis semblants. En aquest cas, l'estructura consistia en un recinte defensiu, més o manco obert, una quartera i, com a element fonamental, una torre mal denominada com a de defensa.

Antònia ALBERTI / Margalida BERNAT / Neus GARCIA / Elvira GONZALEZ / Guillem OLIVER / Antònia MOREY / Jaume SERRA I BARCELO: *Estudis sobre la Torre dels Enagistes (Manacor)*. Palma de Mallorca, 1986.

Gabriel LLOMPART / Neus GARCIA / Guillem OLIVER: *De l'alqueria Angrad a la cavalleria d'En Nunís (o Torre dels Enagistes de Manacor)*. Manacor, [s.a.]

Neus GARCIA / Guillem OLIVER: *El casal dels Nunís. Torre del Enagistes de Manacor. S. XIII-XVI*. Palma de Mallorca, 1994.

molí de la Canal. Igualment, Joan Torres, de 36 anys, testifica que, des del temps dels seus avis, es tenia llogat el molí de Canet. Bona part d'aquest molins eren fariners, però Francesc Llinàs fa constar que el que ell tenia llogat era fariner i draper. Mateu Palma, d'Esporles i 55 anys, arrendador del molí den Mas, a més a més, fa notar que des de l'any 1715 (?) havia llogat l'hort per períodes de 6 anys cada vegada.

La concessió de jurisdicció.

Tot i que hi ha dubtes sobre l'origen de la concessió de cúria i jurisdicció a Esteva Egidio el 8 de les Idus de juny de 1301, l'anàlisi d'aquest document, contrastat amb altres semblants, permet tenir una idea prou acurada de com s'interpretaven els orígens i abast d'una jurisdicció senyorial.¹⁰⁸

El rei Jaume II concedí a Esteva Egidio, per ell i els seus successors, tota la justícia civil a totes les alqueries, rafals i molins situats en el vall de Canet. Cal suposar que aquests eren els territoris controlats directament pel senyor. A més a més, la jurisdicció s'extenia a altres alqueries i rafals situats en el seu terme, especialment a l'entrada del vall. Aquest fet és tant i més notori quan, encara que no es citi expressament, se li entregava el control d'un dels sistemes hidràulics de Ciutat.

La jurisdicció s'extenia sobre el territori i els seus habitants presents i futurs, referits a justícia civil. Respecte a la criminal, se li entregava el judici de penes monetàries, de bans de treure espasa o coltell, dels delictes de criats i esclaus, així com les multes sobre delictes comesos a vinyes, horts, camps. El senyor tenia potestat de detenir i empresonar els delinqüents acusats dels delictes anteriors. També podia jutjar *com de costum era* i posar els bans pertinents. Així mateix, se l'autoritzava a retenir tots els malfactors i delinqüents que passassin per la seva cavalleria per trametre'ls a la Cúria Reial. Tot això a canvi d'un cavall armat per a la defensa del Regne.¹⁰⁹

El rei es reservava les causes civils i de mer i mitx imperi que tocaven a la corona, exceptuant-se els casos anteriorment esmentats així com els referits a restitució de menors i vídues. Sols en el cas de què el senyor o el seu batle es mostrassin negligents, podria actuar d'ofici el batle reial.

Aquesta concessió es pot comparar amb la realitzada el 15 de les Calendes de desembre del mateix any sobre la cavalleria de La Galera a Alemany de Sadoa. En aquest cas, es fa menció que l'antiga cavalleria dita en àrab *Lombar* i en català Galera, situada en terres de Nunó Sanç, concretament a Santueri,¹¹⁰ es dotà d'una gràcia especial: *totas justicias civils*. La jurisdicció es fa en el territori i en els seus habitants amb les mateixes característiques que l'anterior: *conexensa e punició de bans, de coltell tret o trahedor, sens deliberació e no deliberada pensa, e de furts de domestichs comeses e cometedors [...] e encara de ban imposat o imposador en vinyes, orts e camps per rahó de fruits en què puxen los dits crims tensolament e preses detenir e encarcerar e aquells punir a coneguda del jutge teu, segons que de dret e costuma seran punidors*.

La resta del document és pràcticament igual al de Canet. La concessió es fa a canvi d'un cavall armat. El rei es reservava, també, les causes de restitució a menors i tots els

¹⁰⁸ VICH / MUNTANER: *Documenta* ..., 196: Doc. 204. S'ha de recordar que, segons aquesta relació de 1344, Canet era un establiment del rei Sanxo i no de Jaume II.

¹⁰⁹ VICH / MUNTANER: *Documenta* ..., 196.

¹¹⁰ Miquel BARCELÓ / Helena KIRCHNER *Terra de Falanís*. Palma de Mallorca, 1995, 69-74.

delictes pertanyents al mer i mixt imperi, així com els judicis de delictes comesos per habitants de Ciutat o viles reials.¹¹¹

La jurisdicció senyorial de Canet.

És en aquest context que s'ha d'entendre la formació ben dejorn d'una estructura senyorial clarament diferenciada. És cert que una cavalleria no havia de formar una unitat territorial. Emperò, no és menys cert que aquelles que tenien un nucli originari clarament delimitat aconseguiren ben aviat majors prerrogatives que les altres. Per aquest motiu, aviat aparegueren símbols clars de jurisdicció senyorial com la figura del *batle*, la *cúria senyorial* i, fins i tot, una *presó*. En canvi, no consta pel moment que a més del control sobre les aigües de la Síquia den Baster i els molins i horts que d'ella depenien, exercissin altre control sobre altres aspectes fonamentals com forns de puja o pilons de carn.

Cal no menysprear la importància dels símbols, ultra la seva utilització més o manco efectiva. Existeixen prou estudis que denoten com el terror i la violència senyorial depenia no tant de què s'exercís com de què el grup controlat fos conscient d'aquest control. I és en aquest sentit que cobren rellevància els símbols. Però d'altra banda el terror sols era efectiu quan de tant en tant, i de manera indiscriminada, s'exercia la violència. Resta clar que aquests actes de violència, moltes vegades gratuïta, eren essencialment alegal, però això no obsta per reconèixer la seva efectivitat.¹¹²

La transmissió de la cavalleria.

En el *Còdex Català* del repartiment, Canet surt citat abundantment, però sempre en relació a l'aigua del *qanât* o els molins a ell vinculats. Més representativa és la seva presència en la *Remembrança* de Nunó Sanç, segurament per tractar-se d'un espai molt proper a les seves possessions.¹¹³ Pel que sembla, la vall i cavalleria de Canet pertocaren al bisbe de Barcelona que n'actuà, almanco com a cosenyor, durant una temporada. Nunó Sanç va tenir d'aquesta porció el *rafal Albaitar*, de 2 jovades.¹¹⁴ El punt de conflicte es donarà per la dotació que va fer l'oncle del rei per a la fundació del monestir de La Real, que convertiria aquesta institució religiosa en l'oponent als detentadors de la cavalleria.¹¹⁵

¹¹¹ J. DE OLEZA Y ESPAÑA: "Caballerías de Mallorca. Caballería La Galera (antiguament Lombar)", *BSAL*, XXII, 1929, 297-299.

¹¹² En aquest context és important la notícia que dona P. DE MONTANER: "Las franquicias de una baronía mallorquina: Sant Martí d'Alanzell" *BSAL*, 45, 300, en què, a 1531, es signà una concòrdia entre Pau Sureda de Santmartí i l'emfiteuta Ramon Nicolau per acabar les discussions sobre l'abast de la jurisdicció baronal a les terres de Els Pagos. D'altra banda, el 1535, el mateix senyor va fer gràcia a l'Honorable Eusebi Santandreu de reduir-li el delme sobre Son Aixèbits, però, més tard volgué recuperar la reducció. El senyor l'ordenà prendre i li tallà les orelles i el nas i, com a conseqüència, l'emfiteuta es doblegà i, a més a més, perdonà públicament la mutilació. Igualment, a 1547, Guillem Genovart cedí part de Son Genovart al donzell Pau Sureda de Santmartí per «bon amor i amistat», de manera precipitada i a la torre de les cases majors de Sant Martí.

¹¹³ Antoni MUT CALAFELL / Guillem ROSSELLO BORDOY: *La Remembrança de Nunyo Sanç. Una relació de les seves propietats a la ruralia de Mallorca*. Palma de Mallorca, 1993, 189-190.

¹¹⁴ Antoni MUT CALAFELL / Guillem ROSSELLO BORDOY: *La Remembrança* ..., 136-137.

¹¹⁵ Pau MORA / Lorenzo ANDRINAL: *Diplomatari del Monestir de Santa Maria de La Real de Mallorca (I)*. Palma de Mallorca, 1982, 173-185: Doc. 3 i 4; 186-188: Doc. 6 i 7; 192-199: Doc. 10 i 11; 205-218: Doc. 15.

Es desconeix bona part de l'evolució de Canet al llarg del temps.¹¹⁶ Segons J. Ma. Bover, els Canet eren propietaris de la possessió i cavalleria¹¹⁷ fins que passà als Pinós, els quals obtengueren a 1322 el títol de vescomtes de Canet.¹¹⁸ Durant el S. XIII i primeres dècades del S. XIV, es detecten una sèrie de llinatges «Caneto» que s'hi han volgut lligar, ja que bona part d'ells tenien la categoria de *milites*. Guillem de Canet va esser senescal del rei Sanxo i a 1321 ordenà a l'abat de La Real tornar a Miramar tot el que havia alienat.¹¹⁹ Malgrat tot, és problemàtic vincular aquest llinatge a la cavalleria, tota vegada que sembla anterior a la conquesta i en el repartiment els tocaren propietats en el terme de *Yartan*.¹²⁰ D'altra banda, el títol de vescomte de Canet sols existeix a Catalunya.

La documentació a l'abast presenta un panorama sensiblement diferent. Segons consta a l'Arxiu Torrella, la cavalleria de Canet va esser donada per Jaume I a Domingo Gil, del que no es té, per ara, cap altra notícia, a no esser que era «*depositarii nostri*». No consta que fos per via de repartiment. D'ell passà al seu fill Esteva (que a certs documents apareix com Esteva Egidio), al qual, a 1301, se li concedí jurisdicció civil i criminal.¹²¹ A 1322, Andriola, la seva vídua, va vendre la cavalleria a Berenguer Desbasch amb tots els drets que tenia i amb jurisdicció civil i criminal.¹²² Amb el mateix acte, li va vendre l'alqueria *Foloquí*, en alou franc i els seus molins amb l'aigua, recloses, dependències i terres. A la confirmació de la venda, el rei concedí cúria pròpia, en la qual el notari hi havia de fer els instruments i contractes de la jurisdicció. Simultàniament, se li concedia l'aigua del dimecres de sol a sol.¹²³

Pels manuals de capbreu, es sap que fins 1444 va estar en mans dels Desbach. La jurisdicció dels senyors sobre el conjunt territorial, incloent-hi aigües i molins, en aquest període és indiscutible. Tal ho demostren les notícies de l'any 1436, en què els sobreposats de l'Ofici de Paraires i mn. Joan Desbach, senyor de Canet, signaren uns capítols per a l'aprofitament d'una part de l'aigua de la Síquia de Canet.¹²⁴

El 5 de maig de 1444, els Desbach vengueren la cavalleria a Gabriel Pardo, el qual era un destacat mercader casat amb Violant Bertran i membre d'un rellevant llinatge convers que es va veure implicat en tot un conjunt de processos a la incipient Inquisició. A 1445,

¹¹⁶ Fonamentalment, el nucli cabdal d'informació es localitza a:
J.DE OLEZA Y ESPAÑA: "Caballerías de Mallorca. Caballería de Canet", *B.S.A.L.*, XXII, 1929, pp. 316-318.

¹¹⁷ Arthur BYNE / Mildred STAPLEY: *Casas y jardines...*, LI: «La casa és de dimensions excepcionals i d'una gran varietat; a la façana, l'únic adorn són les armes dels Canet, un cavall que salta una barra diagonal». De fet, les armes dels Canet de Mallorca, no eren un cavall, sinó un ca rampant sobre una banda. (BOVER *Nobiliario mallorquí* - Palma de Mallorca, 1983, 92-94)

¹¹⁸ Joaquín M^o BOVER: *Nobiliario ...*, 93.
De fet, els Pinós no tenguieren relacions estables a Mallorca a no esser a partir del S. XV. Segons A. i A. GARCIA CARAFFA (*El Solar catalán, valenciano y balear*/3. San Sebastián, 1958, 327), el títol de vescomte de Canet arribà a la família a través d'Esclaramonda de Canet, filla de Ponç de Guàrdia i de Pinós, senyor de Canet al Rosselló.

¹¹⁹ Pau MORA / Lorenzo ANDRINAL: *Diplomatari*, pp. 453-454; Doc. 175.

¹²⁰ Ricard SOTO COMPANYY: *Còdex Català*, f. 16v.

¹²¹ VICH/MUNTANER: *Documenta ...*, 196; Doc. 205. S'ha de recordar que a 1344 es qualificava la cavalleria de Canet com a una de les que establí el rei Sanxo.

¹²² Són molt poques les notícies que es tenen dels Gil a Esporles, contràriament als d'Artà que donaren lloc al llinatge Gili. Tot i això, a 1359 s'hi detecten Guillem, Jaume i Pere Gili. Juan ROSSELLÓ LLITERAS: *Éls Homes d'Armes de Mallorca. Llista de la Part Forana (1359)* Palma de Mallorca, 1984, 14.

¹²³ ARM., Arxiu Torrella - Armari 2 - Farcell 33/B, Plec 5, ff. 1-2.

¹²⁴ ARM., Arxiu Torrella - Armari 2 - Fardell 33/L, ff. 39-43.

el Procurador Fiscal li reconeixia tots els drets sobre la cavalleria, especialment sobre l'aigua.¹²⁵ Canet va restar en mans dels Pardo fins 1555. A 1516, estava en poder d'Elionor Pardo, esposa de Mateu Bartomeu,¹²⁶ el qual la capbrevà en nom de la seva muller. D'ella passà, per testament de 1505, al seu fill Joan Antoni Bartomeu.

La possessió de Canet, en poder dels Pardo durant gairebé 100 anys, és rellevant. Cal suposar si el seu traspass estava relacionat amb les sentències imposades a destacats membres d'aquest llinatge per part de la Inquisició.¹²⁷ Malgrat un famós article de Mariano Gual de Torrella negant l'origen convers dels Pardo, no sembla haver-hi dubte sobre aquesta circumstància. Es sap que Gabriel Pardo, senyor de Canet, testà a 1445 i que era mercader de Ciutat i Regne de Mallorca. Era fill de Perot Pardo i estava casat amb Violant Bertran. Tenia com a filles a Beatriu, Aldonça, casada amb Gabriel Vidal; Francina, amb Lluís Çaforteça, i Blanquina, esposa de Ramon Vidal. Tenia dos fills mascles: Perot i Francesc, al qual deixà Canet.¹²⁸

Emparentat amb aquests Pardo hi havia Esclaramunda Pardo, casada amb el mercader Joan Bertan, la persona més rica de Ciutat en aquells moments.¹²⁹ No hi ha cap dubte de les pràctiques critojudàiques d'Esclaramunda Bertrana i d'altres membres destacats d'aquest llinatge. Com es veu, un llinatge convers i públicament judaïtzant¹³⁰ va esser detentador d'una cavalleria, s'emparentà amb tota la noblesa illenca. A 1473, Perot Pardo ja es titulava cavaller de Mallorca.

En relació als Bartomeu són encara poques les notícies que es tenen. Segons J. Ma. Bover,¹³¹ no va esser fins el S. XV que aquest llinatge començà a aparèixer entre els càrrecs de la Universitat. Joan Antoni Bartomeu hagué de fugir a 1521 a causa de les Germanies i es refugià a València. El 4 de juliol de 1526, el lloctinent general dictà provisió entre Joan Antoni Bartomeu i el batle agermanat Antoni Planes¹³² a conseqüència del saqueig que havien fet els agermanats a Canet.¹³³ Les seves exigències arribaren més lluny, quan el 31 d'agost de l'any següent reclamà als jurats, batle i clets que havien intervingut en robar els béns dels mascarats un compartiment de 448 L. 18 s. en què taxava els danys rebuts.¹³⁴

La cavalleria passà a mans d'una branca del llinatge Gual, que arribaria a formar la Casa de Gual de Canet. Es sap que Gabriel Gual, major, l'havia aconseguida per una

125 ARM., Arxiu Torrella - Amari 2 - Fardell 33/L., f. 39v.

126 Maria BARCELO CRESPI: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Palma de Mallorca, 1988; 246. Matheu Barthomeu, a 1478, havia de contribuir a la talla amb 8 L. de les que realment en va pagar 7 L. Vivia a la illota de «la Llotja de Sent Feliu», a la parròquia de Santa Creu.

Álvaro CAMPANER: *Cronicon Mayoricense*. Palma de Mallorca, 1984; 202. Aquest personatge va esser jurat ciutadà a 1499 i Francesc Bartomeu ho va esser l'any següent. A 1515 (284), Francesc Bartomeu tomà esser jurat ciutadà.

127 M. COLOM PALMER: *La Inquisició a Mallorca (1488-1578)* Ed. Curial - Barcelona, 1992, 51-53.

128 M. GUAL DE TORRELLA: "El supuesto origen judío de los Pardo", *BSAL.*, XXXIII, 1970, 178-193.

129 Maria BARCELO CRESPI: *Ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*. Palma de Mallorca, 1988; 242.

130 M. COLOM PALMER: *La Inquisició* ..., 31-32, 52, 55-57, 61, 63 i 90.

131 Joaquín Ma. BOVER: *Nobiliario mallorquín*. Palma de Mallorca, 1983, 47-48.

132 José Ma. QUADRADO: *Informaciones judiciales sobre'ls adictes a la Germania en la Ciutat e Illa de Mallorca e penas de cos e d'haver a ells imposadas apres la redeuició de 1523*. Palma, 1896, 299; núm. 52.

133 Ramon ROSSELLO/Jaume ALBERTI: *Història de Banyalbufar Segles XIII-XVI*. Palma de Mallorca, 1995, 179; Doc. 415.

134 Ramon ROSSELLO/Jaume ALBERTI: *Història de Banyalbufar* ..., 180; Doc. 422.

sentència donada a Madrid a 1539, en contra de Joan Antoni Bartomeu. El traspàs de propietat es va fer efectiu a 1555, en circumstàncies prou estranyes, que, amb el temps, serien aprofitades pel Monestir de La Real. D'ella passà al seu fill Gabriel Gual, que la capbrejà a 1587. L'hereva va ésser la seva filla Maria Gual i Rossinyol, esposa de Nicolau Rossinyol. Fins 1563, va estar en mans dels Rossinyol, i en aquest any els succeí el canonge Guillem Rossinyol que la cedí a Catalina Gual, muller de Jaume Despuig. Des de 1673 fins 1789 va estar en poder dels Despuig. En conjunt, tot el traspàs de la cavalleria a mans de D. Gabriel Gual, a 1555, va estar envoltat de conflictes. Sembla que els anteriors propietaris no entregaren tota la documentació necessària per defensar els drets i jurisdicció que li pertocaven. El resultat va ésser que, per una sentència de 6 de juliol de 1575 i una de 28 de gener de 1587, es va veure obligat a capbrevar els seus drets d'aigua a la cúria del Monestir de La Real.¹³⁵ El 19 de gener de 1671, el regent publicà una provisió en la que remetia a Antoni Gual i Despuig al jutge de l'abat de La Real. Igualment, Francesc Gual i Despuig hagué de reconèixer aquesta jurisdicció subordinada.¹³⁶

Els litigis que s'hagueren de resoldre entre els senyors de la cavalleria de Canet i la cúria de l'abat de La Real són un bon exemple d'enfrontaments entre dos poders senyoriais que, a vegades, recourren a la violència a més dels tribunals. És en aquest context que sorgeix el document que es presenta. Tot i això, el desgavell jurisdiccional provocat pels conflictes, amb multitud de falsificacions i manipulacions documentals, va arribar a fer tan complexa la xarxa d'interrelacions que cal sospitar que els més beneficiats varen ésser els advocats d'ambdues parts. Servesqui de mostra l'acta de venda dels molins drapers de la Finestra, a 1698, amb una clàusula que deixava a l'aire qui havia d'ésser el perceptor dels drets alodials, fins que s'averigués qui era i, significativament, ho reclamava el propi comprador.¹³⁷

Els batles de Canet.

La concessió d'una cúria tan primerenca a Canet implica que des d'aquell moment els senyors de la cavalleria podien nomenar batle. Per desgràcia, la figura dels batles senyoriais resta per estudiar i sols es coneix publicat un reglament de principis del S. XVIII pel batle de la cavalleria de Sant Martí d'Alanzell.¹³⁸

Tot i ésser una data tan avançada, aquest document és el testimoni d'una pràctica anterior. Cal recordar que Vilafranca és l'única vila fundada a Mallorca per iniciativa senyorial i data del S. XVII. Emperò, les concessions jurisdiccionals són molt anteriors. De fet, el que es descriu en aquestes ordinations correspon exactament amb pràctiques detectades des de principis del S. XIV. En primer lloc, es marcava clarament que la jurisdicció del batle i del seu lloctinent era exclusivament la honor i cavalleria de Sant Martí, que ja incloïa Vilafranca. Malgrat que no es cita explícitament, no hi ha dubte que el batle era nomenat a voluntat del senyor de la cavalleria. Una vegada designat, el batle major tenia obligació de nomenar lloctinent o lloctinents que l'ajudassin i substituïssin. El batle major es convertia en la principal autoritat de la cavalleria. Era qui congregava els seus habitants al toc de via fora en cas d'avalot, desgràcia o de persecució de malfactors. Davant ell es discutien els conflictes i litigis amb possibilitat d'imposar bans, mentres no exedissin 20 s. Les penes que s'ocasionarien per crides o mandats

¹³⁵ ARM., Arxiu Torrella - Armari 2 - Fardell 33/B, Plects 9 i 12.

¹³⁶ ARM., Arxiu Torrella - Armari 2 - Fardell 33/B, Plect 9, f. 1.

¹³⁷ ARM., Arxiu Torrella - Armari 6 - Fardell 61, Llibre 3, Llettra C, f. 246.

¹³⁸ Aina LE-SENNE: *Canamunt i Canavall*, 319-320: Doc. XXX.

s'aplicarien per terços al batle o son lloctinent i a l'obra de l'església de Vilafranca (cal suposar que l'altre terç anava a parar al senyor). Davant les resolucions del batle o de son lloctinent es podia apel·lar a un batle delegat que tenia obligació de resoldre els agravis amb assistència d'un prohoms. Finalment, es podia acudir al conseller de la jurisdicció. El batle major tenia obligació d'emetre un manament en el termini de 24 hores per resoldre l'apel·lació per a què es presentassin davant el batle delegat o si el volien recusar.

Per tant, un batle senyorial era una persona de confiança del detentador d'una cavalleria. Formava part del seu seguici incondicional i, lògicament, personificava a una determinada jurisdicció tota la violència antisenyorial. Sols aquest fet pot explicar que els comtes de Santa Maria de Formiguera haguessin d'acudir sovint a contractar batles fora de Santa Margalida i que alguns d'ells fossin assassinats o apallissats.¹³⁹

El document objectiu d'anàlisi esmenta els següents batles:

- Benet, circa 1660.
- Joan Llinàs, cap a 1680. Segons testimoni de Miquel Riutort, de més de 70 anys li va veure *exercitar jurisdicció de balle y com a tal, en una ocasió li prengue uns tosinos per deutes fins que hague pagat*. També afirmà que aquest batle estava en el molí de'n Mas, propietat del senyor de la cavalleria i que ell el va veure *ab un parell lleurant y señant el lloch per a ont avia de pesar le siquia*.
- Bernat Vallcanera a. Pardelera. Era majoral de les Cases Grans de Canet i portava homes a la presó de Canet. Existeixen diferents notícies que expliquen com exercia la seva jurisdicció. Va esser l'encarregat de recollir les armes de la cavalleria.
- Bartomeu Arbós.
- Mateu Pieres, a l'entorn de la Guerra de Successió, escrivà de la vila d'Esporles. Segons manifestava Joan Llinàs, de 40 anys, va esser nomenat com a batle per l'oficial d'Esporles. Un Mateu Pieres testificava com va esser nomenat batle de Canet per designació directa de la Reial Audiència. Segurament aquest fet va esser provocat per la participació dels senyors de la cavalleria en la Guerra de Successió.

Ja s'ha dit que els batles senyorials portaven una vara, símbol del seu poder, que segons Bartomeu Salom, de 66 anys, es conservava a Canet encara devers 1725. Parlant de Bernat Vallcanera, molts de testimonis fan al·lusió constant a la vara que duia i al seu lloc preminent a l'oratori de S'Esgleietta. La importància d'aquest objecte queda reflectit en el testimoni de Jordi Pax, d'Esporles de 71 anys, que explicà que, com en ocasió d'una brega que esclatà en un ball de S'Esgleietta, el batle de Canet imposà la seva autoritat aportant vara i arcabussos. En altra ocasió, segons Mateu Sales, es demostrà el seu prestigi quan tres homes no obeïren el vicari dins l'església. El batle senyorial Bernat Vallcanera els va sotmetre usant de la seva autoritat com a batle. Significativament, l'altre batle que surt constantment citat amb aquesta simbologia va esser el nomenat per la Reial Audiència, Mateu Pieres.

Un altre element simbòlic de poder era el lloc preminent que ocupaven els batles senyorials a l'oratori de S'Esgleietta. Joan Llinàs, per exemple, testificà que va conèixer

¹³⁹ SERRA I BARCELÓ: *Banderies i bandolers* ..., 405-415.

dos batles i, especialment, del darrer, Mateu Pieres, va dir que l'havia vist portar vara i *seurer en la iglesia de le Esglayeta en el lloch del balle en la vara al costat*.

Aquesta notícia es prou rellevant no sols pel paper que jugava l'oratori dins el territori senyorial, sinó per confirmar el grau de preeminència que tenia la jurisdicció senyorial en aquelles contrades. Aquest fet queda reflectit amb altres testimonis. Miquel Riutort, de més de 70 anys, confirmà que els batles de Canet eren nomenats pels senyors i que hi acudien per qualsevol conflicte o acte de justícia. El mateix testimoni explicava com el batle d'Esporles acudí a requisar una sèrie d'ovelles de Son Moragues i com el batle senyorial els va retenir fins que el pastor va fugir. Fins i tot, ell mateix hagué de veure com el batle senyorial li empenyorà uns porcs per deutes.

Lògicament, els conflictes immediats del batle de Canet eren amb el batle reial d'Esporles. Diversos testimonis manifestaren algunes topades jurisdiccionals entre un i altre. La naturalesa jurisdiccional de la cavalleria era tan clara que, segons Francesc Ferrà, de la vila d'Esporles, *no podia el batle de Espolles entrar a Canet per justícia sens avisar al batle de Canet*. Fins i tot, quan hi havia cartes comminatòries, el batle reial donava part al senyorial per a què hi assistís.

La cúria i la presó.

L'actuació del batle de Canet va immersa en l'existència d'una cúria. Aquesta devia esser menor, ja que no apareix ressenyada a cap dels llistats coneguts sobre senyorijs. A més a més, la seva estructura, tal i com es presenta en el document en estudi, és d'una gran simplicitat. Tot i això, no es pot negar la seva existència amb una mínima organització administrativa. Recordi's que quan la Reial Audiència nomenà batle de la cavalleria Mateu Pieres, se va fer una còpia del nomenament per la cúria d'Esporles i una per la de Canet.

De fet, es pot inferir que aquesta cúria es reduïa a la figura del batle i dels seus lloctinents. En aquest sentit, s'assemblaria molt a la composició comentada per Sant Martí d'Alanzell. Miquel Riutort, de 70 anys, declarà que era el batle senyorial qui administrava justícia i que *los qui habitaven dins le vall de Canet no anaven al balle de Esporles per ninguna cosa*. De fet, Francesc Càneves, de 70 anys, solia anar a Canet per fer sonar un corn i avisar així que s'anava a administrar justícia.

Lògicament, la majoria d'actuacions del batle corresponien a aspectes civils i de poca envergadura. Joan Llinàs penyorà uns *tosinos* per deutes. Francesc Ferrà acudí a Bernat Valleanera perquè fes justícia d'una tala feta pel bestiar de llana a Son Quint. Com es pot suposar, sovint esclataven conflictes amb el batle d'Esporles. Miquel Riutort, de 70 anys, testificà que cap a 1680 anà a Canet el batle d'Esporles amb diversos oficials per fer aprensió d'unes ovelles de Son Moragues. El batle senyorial, un tal Benet, els empresonà i el va tenir fermats fins que el pastor pogué fugir.

Íntimament lligat amb aquesta cúria hi havia el corral de Canet. Joan Llinàs explicà com en aquest s'hi aportava el bestiar perdut o que havia fet tala, restant-hi fins que els batle senyorial havia estimat els mals. Ara bé, la jurisdicció podia anar més lluny. Bartomeu Salom, de 66 anys i majoral de Canet, exposà com, en ocasió d'entrar a Mallorca les tropes de Felip V, envià 7 homes de Canet a guardar el Port del Canonge i que Bernat Valleanera va esser l'encarregat de recollir les 14 armes que va requisar.

Un altre element fonamental de la cúria era la presó senyorial.¹⁴⁰ Molts des testimonis manifestaren l'existència d'aquesta dependència de més de 90 anys enrera. Bartomeu Salom, de 66 anys i majoral de Canet, indicà que a la presó hi havia una cadena i un grilló,¹⁴¹ i que ell mateix havia fet guàrdia a un home que estava allà tancat. Mestre Mateu Pieres, de 55 anys i d'Esporles, per exemple, tenia orde específica de dur a la presó el siquer de La Real si els amenaçava i els impedia regar. Sembla que va esser Bernat Vallcanera el més afeccionat a posar homes a la presó, ja que diversos testimonis així ho indicaren. Finalment, Francesc Cànevès, de 70 anys, declarà que des de petit havia vist els batles empresonar homes i havia vist també homes encarcerats per orde de don Antoni Despuig.

Com es veu, les prerrogatives de la cúria no eren molt àmplies, però sí suficients per a que tota la vida de la vall giràs al seu entorn. Cal recordar que, tot i la importància de Canet, la seva cúria senyorial es presenta reduïda la mínima expressió, però és el germen del qual partiren altres estructures semblants que arribaren a una total jurisdicció.

Conclusions.

En el decurs dels darrers anys hi ha hagut forts intents per recuperar aspectes fonamentals d'allò que s'ha vingut a denominar "cultura mallorquina". Emperò, és significatiu que entre aquestes recuperacions no s'hagi plantejat la popularització de la nostra història. D'aquesta manera, qualsevol aspecte cultural recuperat pot aparèixer com a artificios i desaratat, quan de fet no és així. La Història illenca passa a esser patrimoni d'un reduït cercle d'iniciats o de dilentants. Així, es perpetuen unes estructures que pretenen presentar-se com a autòctones i peculiars quan no són més que pervivències històriques d'una submissió cega.

Un dels aspectes més notoris d'aquesta posició és la de considerar la societat illenca de la conquesta com la d'una terra de llibertat en un món feudal. Seria l'excepció que confirma la regla, quan una anàlisi, fins i tot superficial, desbarata aquest plantejament d'una manera radical. El present treball, tot i esser un primer apropament, demostra que, fins i tot en terres senyorials amb uns privilegis jurídics reduïts al mínim, la seva existència era capaç de condicionar la vida quotidiana d'uns homes i dones teòricament lliures.

Les arrels de tot aquest sistema s'han de cercar en la conquesta i colonització catalana del S. XIII. Com era d'esperar, la sublimació de les estructures de control senyorial va esser vacil·lant. La corona, la detentà qui la detentà, no era mes que un «primum inter pares». Tot i això, la tendència era reforçar el seu poder a canvi de limitar les jurisdiccions senyorials que eren, naturalment, concessions gracioses. D'aquí que les

¹⁴⁰ P DE MONTANER: "Les cavalleries mallorquines ...", 57. Esmenta l'existència d'una presó a Sant Martí d'Alanzell. De fet, a la quartera d'aquesta possessió es conserven un bon nombre de manilles i cadenes. Per testimonis orals, es sap que que els seus destinataris eren preferentment els esclaus, però no exclusivament. Per inventaris d'altres possessions, es coneix l'existència d'instruments semblants i, fins i tot, al Museu de Mallorca s'hi conserva un cep o costell de fusta provinent d'Alfàbia. És cert que aquest instrument podia esser utilitzat per retenir esclaus, però no es pot oblidar que la seva característica primordial era la de càstig.

Sobre les presons mallorquines de l'Antic Règim, veure: SERRA I BARCELO *Delinqüència i societat* ..., ff. 97-147.

¹⁴¹ L'única presó mallorquina de l'Antic Règim estudiada és la de contencions ubicada en el segons pis del campanar de la parròquia de Sant Miquel de Palma. Veure: Margalida BERNAT I ROCA / Elvira GONZALEZ GOZALO/Jaume SERRA I BARCELO "La presó del campanar de Sant Miquel". *Estudis Balearics*, 7, 1982, 95-112.

generalitzacions sempre siguin perilloses. En altres paraules, tot partint d'inicis semblants, les cavalleries mallorquines tengueren diferents ritmes d'evolució, moltes vegades determinats pels jocs de poder imperants.

La tendència era arribar a un sobirania total sobre un determinat territori, intentant que aquest inclús nuclis urbans o periurbans. No es tracta sols d'un control econòmic, sinó sobre població i recursos. Durant l'Antic Règim, al prestigi es podien sacrificar moltes coses. D'altra banda, la consolidació de les cavalleries va córrer paral·lela a la pròpia cimentació dels cavallers com a classe dominant. Ja en el S. XVII, es donà el bot cap a la noblesa de títol, i al mateix temps, a l'assoliment de la jurisdicció alta i baixa, mer i mixt imperi.

En conseqüència, els capítols del marquesat de Bellpuig, comtat d'Aiamans o comtat de Santa Maria de Formiguera no varen esser excepcions, sinó el cim al d'un procés que s'havia iniciat a 1232. Molts altres territoris es quedaren a mig camí del procés, però cal no menysprear-los. El conjunt denota una estructura feudal amb paràmetres clarament comparables a altres indrets de nostre entorn.

APÈNDIX:

- Domestich** Miquel Riutort de edat de mes de 70 añys, diu que de edad de 10 o 12 añys comensa a abitar en Canet, fins passa a Cove Negre a ont a stat uns 30 añys, y despues torna a Canet a 12 añys y antes de tomar.i ay tenia un fill seu en el moli dit den Brull, qui ai ana aura cosa de 22 añys o 24 y per consequent casi sempre ha habitat en Canet, y ha vist en dit temps que sempre que li ha importat regar una tanca de 3 o 4 cortarades que sempre es anat annexe ab lo moli, a regat quant ha agut de menester y encara que algunes vegades el siquier, o frare de La Real avia reñat y avia amenasat imperdir.lo, pero esto no avia dexat de regar per orde del senyor de Canet.
- Possessori de regar** Axi matex a vist sempre que los demes moliners, ortolans y arrendadors de Canet ha regat qualsevol dia sempre que lo aien necessitat y no sap aien demanat llicencia als frares de La Real.
- Lo matex** Mes ha vist que al temps que una bene de terra dita el Cañeret anave ab lo arrendament del moli de la Canal, obriren une fible per regar dita terra, y le regaven sempre que se necessitave y dit Riutort le ha regada moltes vegades.
- Lo matex** Mes ha oit a dir moltes vegades a moltes persones, y entre altres a mestre Juan Caleu, fuster, que le aygue de la siqui ere del senyor de Canet y que ell lo sabia per aver oit llegir actes vells quo lo deien y dit Riutort ha estat sempre ab esta intelligencia y per axo ha regat sempre que li ha importat.
- Balle** Mes ha vist en dit temps que en Canet ay avia Balle asseñalat per los senyors de Canet y que a ell acudien per tot lo que importave administrar iusticia en los qui habitaven dins le vall de Canet, y no anaven al Balle de Espolles per ninguna cosa: de manera que en una ocasio, aura cosa de corante dos o tres añys, que vingue en Canet el Balle de Espolles ab lo official per fer aprensio de unes ovelles de Son Moragues, y el Balle de Canet qui ere un tal Benet, ferma el Balle y official de Espolles y los tingue lligats, y el pastor fogigue, y no sab que feren de ells. Mes ha conegut per Balle de Canet a Bernad Vallcanera, fins que mori, que aura cosa de 15 añys, y antes de dit Bernad conegue per Balle de Canet a Juan Llinas y li va veurer exercitar jurisdiccio de balle y com a tal en una ocasio li prengue uns tosinos per deutes fins que ague pagat.
- Extraneo** Sebastia Font de Espolles y habitador en dita vila de edat de setante quatre añys diu que dende miño ha habitat en Canet, y hay ha estat per misatie molts añys quant ere jove, y sempre ha oit dir que los frares de le Real tenian ser señors de le aygue de le siquia qui passe

per dins Canet, axi matex pretenian, y han pretes sempre los señors de Canet ser señors de dita aygue dins Canet, y en

- Possessori de regar virtut de este pretensio, axi los señors de Canet o arrendadors de dita possessio com tambe los arrendadors de molins y orts de Canet han regat qualsevol dia sempre que han necessitat de le aygue no obstant que el siquier o frare de Le Real aye fet amenases en varias ocasions, y el dit font essent misatxe de dit lloch a regat moltes vegades en molts de dias fore del disapte.
- Balle Mes diu que aura cosa de 40 añys que se muda el conducte de le siquia y le fabricaren per el lloch a.ont pase al present, y encara.que no sab ab certitut qui paga el gasto, pero creu que lo paga Dn. Antoni Despuig y el motiu que te per creure.so es perque va veurer que Juan Llinas, qui estave en lo moli dit den Mas propi del dit señor, anave ab un parell lleurant y señant el lloch per a.ont avia de pesar le siquie y ya mai ve veure frare de Le Real alli al temps que se feie el nou conducta y tambe perque antes de este conducte ya feu Dn. Antoni altre sequia mes amunt a costas suas y perque le aygue no pogue pujar, per esto le feren en el lloch a.ont pase actualment.
- Mes diu aver conegut Balles a Juan Llinas,despues Bernad Vallcanera y despues a Bartomeu Arbos.
- Extraneo Matheu Mates, de edad de 58 añys, ha.abitat casi sempre desde que es nat en Canet, al present habitador en le villa de Espolles, a vist fer le siquia per a.ont are pase le aygue den Paster (*sic*), ere allot en aquell temps, diu aver oit a dir le pretensio de los frares y tambe le pretensio de los señors de Canet; ha vist lo de le abeurade, y a oit a dir a Dn. Francisco Dameto ser le aygo de Canet y no de frares.
- Balle Ha vist a Bernad Vallcanera maioral de Canet qui ere Balle de Canet y lo ha vist seurer en le iglesia de les Esgleyeta en el lloch de Balle, y va veurer en una ocasio que tres homens a.n.aqui el vicari los abia dit que pesasen amunt no avien volgut obeir, ell los feu obeir usant de le autoritat de balle, y ha oit a dir a matheu Pieres escriva de le villa de Espolles que estant ell en Canet exercia el officio de Balle y aportave le vara.
- Extraneo Mestre Bernad Bosch, picapedrer de edad de 53 añys, ha abitat casi sempre a Canet, esta a Espolles, diu lo matex que Matheu Mates.
- Extraneo Juan Llinas, de edad de 40 añys, de.le vila de Espolles, arrendador del moli Nou de Canet, es nat dins Canet, y a abitat casi sempre en dit lloch, ya en los molins, ya en los orts, y sempre ha vist que axi el dueño de les Cases Grans, com los moliners y ortolans an regat quan lo an agut de menester en qualsevol dia de le semana, y si.be algunas vegades ha vist reñar y quexar.se el sequier de Le Real, no per axo an estat de regar quant an necessitat, per aver sempre oit a dir que el señor de Canet tenia aquest poder.

- Balle** Diu aver conegut dos balles en Canet, el primer Bernat Vallcanera fins que morí, qui ere mayoral de Canet; despues de ells entra per Balle Matheu Pieres aura cosa de uns 25 añys poch mes o menos, y se trobave present en le plasse de le Esgleyeta quant el official de Espolles crida per Balle de Canet al dit Pieres y li a vist aportar le vere y seurer en la Iglesia de les Esgleyeta en el lloch de Balle en la vara al costat, y en temps de Bernad Vallcanera a vist posar homes a le preso de Canet.
- Ha vist que fent tale en lo districte de le iurisdiccio algun bestiar, lo an posat en el corral de Canet y per medi del Balle de Canet se ha fet estimar el mal, y tot lo demes que se acostuma sens intervenir el Balle de Espolles.
- Extraneo** Francech Ferra, de le vila de Espolles, de edad de 45 añys, habitador en dita vila, ha abitat molt a Canet fent feyna allí y tambe tenint arrendat el lloch de Miralles de pertinencias de Canet, y a vist moltes vegades a Bernad Vallcanera, mayoral y Balle de Canet, aportar le vare per dins Canet, y en le Esgleyeta, y seurer en le Esgleyeta al lloch del balle dins le Iglesia en le vare al costat, y lo a acompanyat moltes vegades a dita Iglesia aportant le vere. En una ocasio, el bestiar de llana de Son Quint feu tale a Miralles y acudi son pare al dit Bernad Vallcanera com a Balle perque administras iusticia.
- Balle** Diu aver oit a son pare, qui fonch tres vegades Balle Real de dita villa, que no podia el Balle de Espolles entrar en Canet per iusticia sens avisar al Balle de Canet, el dit Balle enviave el official a donar part al Balle de Canet perque dit Balle de Canet assistis.
- Extraneo** Thomas Sastre, de 42 añys, habitador en Espolles, ha habitat algun temps en Canet y a le Esgleyeta per estar a Son Maxella visi de Canet, y ha vist aportar le vere per dins Canet y per le Esgleyeta a Bernad Vallcanera y seurer en le Iglesia de le Esgleyeta al lloch del Balle en le vere al costat y que per ordinari no lo anomenaven sino per el Balle de Canet.
- Domestich** Juan Torres, de 36 añys, arrendador del moli de Canet dende (*sic*) es nat; esta a Canet per aver tingut son avi, se avia y ell arrendament de molins en dit lloch y sempre que ha necessitat ha regat qualsevol dia y si be alguna vegade a reñat el siquer de Le Real, no per axo a estat de regar quan a hagut menester, ni may li an fet pagar ban, ni lo an peñorat per este cosa.
- Balle** Ha vist a Bernad Vallcanera Balle de Canet, y com a tal aportave le vere per dins dit lloch, y a le Esgalyeta y en la Iglesia de ella estave al lloch del Balle en le vere al costat.
- Extraneo** Jordi Pax, de la vila de Espolles, de edad de 71 añys, diu aver vist fer lo tros de sequia peredade des.de le partio de Son Quint, a.ont ay

ha un arquet en les armes de la Ciutat, y iudique aura uns sexanta sinch añys, y que le obre le feu le feu un tal mestre Nedal Antalm y mestre Jaume, son germa, qui abitaven prop del ospital, y lo feren per la Ciutat esquerade y vengueren los jurats per rebre le obre.

En ocasio que los freres volgueren fer paret a le abeurade, Dn. Francesch lo impedi y se.n feu dur les pedres.

Balle A conegut Balles a Bernad Vallcanera, a Pieres y a Arbos, y ha vist seurer a Barnad al lloch del Balle en le Esglayeta, y en una ocasio, bellant a le Esglayeta, se mogue una bregue y dit Bernad aportave le vere y arquebosos y com a Balle lo deperti.

Extraneo Antoni Nedal, de la vila de Espolles, habitedor en Ciutat, de edad de 67 añys, deposera sobre els punts 2 y 3 dels primers capitols del expedient del petitori.

Sobre los capitols que no se admeteren per estar ya los autos al fiscal, deposera sobre el primer, 3, 4 y 6 capitols.

Francesch Llinas, fill de Juan, de edad de 54 añys, diu aver habitat en Canet des.de que te us de raho, y que son pare ay.estava per moliner de un moli draper y fariner, y sab que aura cosa de mes de 35 añys que mudaren le sequia des.de los morers fins un forn de calç dit de le obre de baix la viña de Son Quint, y que este sequia le feu son pare qui le tenia a esquerada, y feta la sequia, el señor de Canet va obrir una fibla o trencadora iunt al amaredor.

Diu mes que se dona un tros de terra a Francesch Carles per temps de 20 añys prop le viñe de Son Quint, y no sab cert si obriren fible.

Domestich Matheu Palua de Espolles, arrendador del moli den Mas, de edad de 55 añys, ha estat en Canet per arrendador del ort dues vegades en distintas ocasions des.de el any 15, sis añys cade vegade, y al present a 4 añys que estat en el moli den Mas, y sempre a acostumat regar quant a tingut necessitat, y si algune vegade a reñat el siquier de Le Real, pero no per esto a estat de regar, y ya may li an fet mandato, ni li an pres peñoras, sino en la ocasio present, y lo matex que ell a fet, a vist practicar als altres.

Balle Diu ver conegut per Balle de Canet a Juan Llinas, despues a Bernad Vallcanera, despues a Matheu Pieres, y los a vist aportar le vara axi per Canet com per le Esgleyeta, y seurer an el lloch del balle en la Iglesia de le Esglayeta.

Extraneo Juan Mas, de Espolles, de 47 añys de edad, habitedor en dita vila, diu aver abitat molt en Canet altre temps per fer feyna a iornals, y sempre ha oit dir que los frares pretenien ser dueños de le aygue de Canet, y le matexa pretensio tenian los señors de Canet.

- Balle** Ha vist aportar le vere a Bernad Vallcaneras y que li deyen Balle de Canet, ha oit a dir moltes vegades los matex de Matheu Pieres y de Barthomeu Arbos, en differens ocasions y a moltas personas.
- Domestich** Barthomeu Salom, de edad de 66 añys, mayoral de Canet des.de 1713 y en este temps ha vist que sempre que la possessio a corregut a compte del señor an regat y al temps que ell ha servit de mayoral ha fet regar en totas les ocasions que li a importat sens aver demenat llicencia al siquier de Le Real, ni a altre persona, lo matex han fet los arrendadors de Canet que ay agut en son temps.
- Mes diu que el seu sogre qui mori a circa 10 añys, de edad de 90 añs poch mes o menos, deye aver abitat per misatie en lo moli den Mas y sempre avia vist regar quan lo avien agut menester sens demanar llicencia, y esto le.y a oit dir moltes vegades.
- /Mes diu que el conducte per a.ont passa la sequia ara el feu Juan Llinas, conductor del moli den Mas, per escarada que li dona Dn. Antoni Despuig y lo sab per aver.lo oit dir axi al matex Llinas/
- Sobre Balle** Lo dit Salom ha conegut Balle de Canet a Juan Llinas y despues de ell a Bernad Vallcanera, tot el temps fonch mayoral de Canet, y los ha vist aportar le vare per el districte de Canet y per le Esgleyeta en dias de festa, y los ha vist fer sequestres y prender homens delinquants y tenir.los en le preso de Canet, el qual lloch de la preso encare es conserve y ay vist a le preso una argolla, una cedena y un grillo, y encare es conserve le vare de Canet, y ell, per orde de dit Balle, fonch posat en garde de un home qui estave en le preso.
- En ocasio que entraren en Mallorca les tropes del Rey de España Felip V, el Balle de Canet, per orde del Governador, envia 7 homens de le vall de Canet a gardar en el port del Canonge.
- En ocasio que feren entregar les armes a tots los paysans, los moradors de le vall de Canet entregaren les armes al Balle de Canet, qui era Berrnad Vallcanera y aberen 14 armes que li entregaren.
- Domestich** Pere Velles, de 44 añys, a dos añys que te arrendat el prat de Canet y dende (*sic*) que esta ha regat en totas las ocasions que a menester le aygue y avent.se espeñat un bosi o tros de siquia, le ha adobade dit Valles per orde del señor de Canet y a costas de dit señor
- Domestich** Francesch Caneves, de edad que diu ser de 70 añys, dende (*sic*) miño ha abitat sempre a Canet y molt de temps o la mayor part de la sua vida ha estat logat en Canet, este ha vist a le part dels Mengans un casat molt gran que eren dos buits de cases y se coneixa ay avia agut molins y encare ay ha vist un camp y les siquias per a.ont anave le aygue de dits molins, de les quals sequias encare se troben vestigis de des.de Canet fins a le Granje.

Mes ha vist altre siquia de le aygo de Canet qui venia des.de le paret de partio de Son Quint y anave a trevesar el torrent lluny de dita paret cosa de 20 passe tirant iust fita cubert per dins les Veles de Miralles entre lo torrent y lo cami fins baix los Mengans unes 50 passes, girant de aqui debes lo torrent y pasave altre vegade lo torrent ab una canal, cuyos señals encara ay son, y son iunt en los oms per le part de avall, y despues travesave el prat per dins los morers que actualment s.i troben y arribant al cap de alla de los majorers, prenia el matex cami que are te.

Despues va veurer mudar le dita siquia en temps de Dn. Antoni Gual y Despuig /que seria en lo año 1709 o 1710/, y es feren una siquia dins Miralles mes amunt de le que es are y per no surtir-los be mudaren le siquia que actualment es comensant en lo cap de le paret nove lo mes dret que es pogue fins arribar a [--- --- ---] en le qual siquia nova trebella y feu feyna tot el temps que se feu dita siquia iuntament ab Tomeu Ques y Francesch Angeli y Juan Llinas qui estaven lo moli dit den Llinas, y le señave y el dit Llinas tenia le esquerade de dita siquia que li avia donat dit Dn. Antoni Despuig y lo dit llinas los pegave a los dits treballadors, y en tot el temps que feren dita sequia no veren frare de Le Real ni altre aci menar sino D., Antoni Despuig.

Balle

Mes ha vis en temps seu differens Balles de Canet tinguts per tals, com son Juan Llinas del moli, Bernad Vallcanera alias Perdeler, Matheu Pieras, a los quals ha vist exercitar officis de Balle com son dur homens a la preso de Canet y aportar le vere per dins Canet y en le Esgleyeta, y seurer en le Iglesia de le Esgleyeta al lloch de Balle en le vare al costa y ay ha vist homens a la preso encarcelats per orde del Balle de Canet y de Dn. Antoni.

Mes ha vist que ere costum que quan venia Balle o lloctinent estern, al entrar per Canet, sonave un corn y servia per avisar al balle de Canet que el Rey entrave, porque acudís el Balle de Canet per administrar iusticia.

Regar

Mes diu que ultra los disaptes ha vist regar en qualsevol dia de le semmana al qui lo a agut menester.

Mestre Matheu Pieras, del lloch de Spolles, de edad de 55 añys, diu que per medi de unes lletres vingudes de le Real Audiencia en que se manave publicar al dit Pieras Balle de le cavalleria per los llochs acostumats de dit terme perque fos tingut per tal balle, lo que se executa per medi de Pere Juan Macari official sax de dite vile de Sporles com conste de este certificat, que dites lletres foren posades per dit official en le curie de Sporles per ser registrades/ per lo escriba de le curie de Canet que aleshores ere el señor Andreu Tries/ y no sap si registren o no, que a aportat le vare de Balle en les funcions que se an oferit exi en le Iglesia com en altres llochs publichs.

Mes diu dit Pieres que a sentit dir que los frares de Le Real diuen ser seue le aygue, pero que tambe sap que essent mayoral de Canet y al matex temps Balle, que rega y feu regar totes les vegades que tingueren set, per pretenir el señor no tenir res que veurer ab los frares en Canet ni ab le aygue, de modo que devant el matex siquier de le Reyal a regat sens que este digues cose, tenint dit Pieres le orde del señor que en cas que dit siquier digues o amenasas, que com a Balle lo portas a la preso.

Mes diu que a viste mudar le siquia mes de 9000 passes, que primers per le siquia nove que feren no pogue pessar, que despues feren altre siquie per hon actualment passe y que le feu /de orde del señor y que duie.se a Canet fone en lo conveni de fer envencar le aygue tote de le Grange que en temps pesat no se envencava y el temps que dura envencar dita aygue se introduiren, le que actualment no se envenque y Dn. Fortuny le tira per el lloch regulat/ l.amo.n (sic) Llinas, onclo de dit Pieres, el que ere arrendador del moli den Llinas/y le seña/ y si be no sap que pegave le siquia, pero sap que no no e.y va veurer may frares de Le Real y cade die e.y va veurer frares de Le Real el señor de Canet, per lo menos dues vegades, per lo qual se iudique que les pagave dit señor.

Mes diu que a sentit que per hon comensaren [...] Mes diu que sap que le aygue dels frares o deyen dels frares pasave per damunt terre per tot y no envencave lo qual encare esta perment a [...] Luego, le aygue que surt a Canet no es dels frares.

FONT: ARM. - Arxiu Torrella - Armari 2 - Fardell 33/D, Plec 11.

RESUM

El tema de la jurisdicció senyorial encara està per estudiar a Mallorca. El que es prebaronies. Emperò, demostra l'abast a la vida quotidiana de les jurisdiccions senyorials tal com les percebien els pagesos. Senta en aquest avenc és, fonamentalment, un conjunt de reflexions sobre la pràctica senyorial a Mallorca. Es parteix d'un document que recolleix una sèrie de testimonis sobre el batle de la senyoria de Canet a finals del S. XVII i principis del S. XVIII, però que es fonamenta, sens dubte, amb unes pràctiques anteriors. El conjunt és interessant, ja que no marca la pràctica de senyories jurisdiccionals de mer i mitx imperi, sinó d'una cavalleria amb prerrogatives inferiors a les grans

ABSTRACT

The subject of the aristocratic jurisdiction is still to be studied in Majorca. What we present in this work is, fundamentally, a set of reflections on the aristocratic practices in Majorca. The starting point is a document which gathers a series of testimonies on the mayor of the manor house called Canet at the end of the XVII century and beginning of the XVIII century, but it is no doubt based on some former practices. The set is interesting as it does not point to the practice of jurisdictional manors of "mer i mixt imperi" (complete jurisdiction) but of the calvary with privileges inferior to the grand baronies. Still it shows the accessibility to the everyday life of aristocratic jurisdictions such as the peasants perceived it.